

Delhi Türk Sultanlığı'nda Devlet Yönetimi Anlayışı (1206-1320)

Bilal KOÇ^{1*}

Öz

Orta Çağ Türk-İslâm devletleri tarihinin en önemli sahalarından birisi olan Hindistan, Gazneliler ve Gurlular ile başlayan siyasî süreçlerini Delhi Türk Sultanlığı ile (1206-1414) kesintisiz devam ettirmiştir. Kesintisiz bu sürecin Hindistan'ın tamamına yakını açısından en belirgin politikaların üretildiği dönem Delhi Türk Sultanlığı'nın hâkimiyeti olmuştur. Söz konusu bu dönem içerisinde incelenen ve incelenmesi gereken pek çok husus bulunmaktadır. Bu çalışmayla birlikte Delhi'deki hanedanlar döneminde devlete ve ona bağlı olarak gelişen olaylar ekseninde ortaya çıkan -devlete kutsallık atfetme- durumu Türk devlet anlayışının zamana sunduğu ögeler çerçevesinde ele alınmıştır. Hükümdarların temayüz eden özellikleri, olumlu ve olumsuz tesirleri, sefer organizasyonları ışığında askerî özellikleri ve devleti savunma tedbirlerine yönelik uygulamaları, hükümdarlarının kendilerinin ve devletin itibarı konusunda takip ettikleri usuller, nasıl bir devlet adamı profili çizdikleri gibi hususlar kaynaklara yansıyan yönü itibarıyla ele alınmıştır. Bunlara ilave olarak devlet ve hükümdar gelenekleri noktasında oluşturdukları farkındalıklar, devlet kültürü açısından zamana intikal ettirdikleri, kendilerini irtibatlandırdıkları noktalar ve Türk hâkimiyet anlayışı çerçevesindeki duruşları konu edilmiştir. Çalışma devletin temel ayaklarından -idare, ordu, maliye, ekonomi, çarşı-pazar-gibi yönlerden hareketle gelişen ve değişen hususlarını -devlet anlayışıyla- alakaları ve önemleri üzerinde durarak işlemiştir. Bu minval üzere devletle bağlantılı gelişmeler, esasa yönelik temellendirmelerin ışığında siyasî amillerine yer verilerek irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Delhi, Türk, Devlet Anlayışı, Yönetim Tarzı, İdare.*

1 * Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orta Çağ Tarihi Bilim Dalı, Ankara, Türkiye. bilal.koc@hbv.edu.tr orcid.org/0000-0002-2489-6580

State Management Understanding in the Delhi Turkish Sultanate (1206-1320)

Abstract

One of the most important areas in the history of the medieval Turkish-Islamic states, India continued its political processes that started with the Ghaznavids and the Ghurids with the Delhi Turkish Sultanate (1206-1414). The period when the most distinctive policies were produced for almost all of India in this continuous process was the domination of the Turkish Sultanate of Delhi. During this period, there are many issues that are examined and need to be examined. With this study, the state of attributing holiness to the state, which emerged in the axis of the state and the events developed in connection with it during the dynasties in Delhi, was discussed within the framework of the elements that the Turkish state understanding presented to the time. Issues such as the outstanding characteristics of rulers, their positive and negative effects, their military characteristics in the light of expedition organizations and their practices for state defensive measures, the procedures followed by their rulers regarding the reputation of themselves and the state, what kind of statesman profile they have drawn are discussed in terms of the aspects reflected in the sources. In addition to these, the awareness they have created at the point of state and ruler traditions, the points they have transferred to time in terms of state culture, the points they connect themselves to, and their stance within the framework of the understanding of Turkish domination are discussed. The study deals with the developing and changing issues of the state, based on aspects such as administration, army, finance, economy, bazaar-market, with an emphasis on the relevance and importance of the state. In this regard, the developments related to the state have been examined in the light of fundamental grounds by including their political agents.

Keywords: *Delhi, Turk, Sense of State, Management Style, Administration.*

Giriş

Asırların, zamana hâkimiyetin adı olarak sunduğu devletin en nihayet gerçekliğini bulduğu yer halkın idaresidir. İnsanlığın tefekkür dünyasında farklı devlet tanımları yapılmışsa da temelde birleştiği yer tam olarak insanı ve insanlığı ilgilendiren

konularda -eğitim, idare, hâkimiyet, güvenlik vesaire- teşkilatlanmayı sağlamaktır. Teşkilatlanma, zaman içerisinde devleti, sınırlarını genişletmeye, vergi almaya ve güven içerisinde idare etmeye götürmektedir. Dolayısıyla burada da ortaya konulduğu üzere, Orta Çağ Türk-İslâm dünyasında kutsanan/meşru görülen ve hükümdara yetkinin Tanrı tarafından verildiği şeklinde ifadesi bulan -kut anlayışının- tesirlerini görmek mümkündür. Bunun içerisine ideal devlet öğretilerinin sunduğu -liyakat, maharet, adalet dairesi, devlete vaziyet etme- gibi temel ilkeleri de koymak mümkündür.

İnsanlık tarihinde farklı anlamlar kazanan devlet, farklı yönleri ve özellikleri bakımından farklı coğrafyalarda hayat bulmuştur. Bunun bir diğer tesirli ve kıymetli yönü de Delhi'de görülmüştür. Bu bağlamda devletin -tarihî ve siyasî temayülleri- onu idare eden hükümdarların idarî maslahatlarına da nüfuz etmiştir. Dönem kaynaklarının verdiği malumattan da görüldüğü üzere farklı özellikleri ile temayüz etmiş olan hükümdarların devletin hali ve geleceği noktasında farklı emellerinin olduğu görülmektedir. Delhi Türk Sultanlığı'nda da devletin -Türk-İslâm devletleri çizgisinde olduğu gibi- kutlu görüldüğü ve bu anlayıştan hareketle de yöneten-yönetilen ilişkisinde vasıta olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Tarihin hale ve geleceğe vasıta kıldığı hususlardan hareketle Delhi Türk Sultanlarının geçmişi ve uygulamaları nazar-ı itibara alarak yeni uygulamaları devreye koydukları görülmektedir. O halde devlet ve mülkten o devirde anlaşılan maksat nedir?

İbn Haldûn, mülkün hakikati ve türlerini şu şekilde açıklamaktadır:

“Mülk, insan için tabii bir mansıptır. Zira açıklamış bulunuyoruz ki, insanlar için yaşamak ve var olmak, zaruri ihtiyaçlarını ve gıdalarını temin etmek üzere bir araya gelmeleri ve yekdiğerleriyle yardımlaşmaları sayesinde mümkündür. Bir ictimâ meydana getirdikleri zaman, zaruret onları muamele ve ihtiyaçları gidermeye, her birinin ihtiyaç duyduğu şeye el atmaya ve muhtaç olduğu şeyi diğer birinin elinden çekip almaya davet eder. Çünkü hayvanî tabiatıta, birbirine saldırma ve zulmetme hususu mevcuttur. Öbürü ise, elindeki karşındakine vermemek için mukavemet edecektir. Zira bu hususta beşerî kuvvetin gereği, gadap ve gururun icabı budur. Böylece mukatele müncer olan bir çekişme durumu ortaya çıkar. Bu da kargaşaya, kan dökmeye ve neslin kesilmesine sebebiyet veren, insanların ortadan kaldırılmalarına yol açar. . . İmdi, insanların yekdiğerine yönelttikleri tecavüzleri engelleyen bir hâkim olmadan kargaşa (fevzâ, anarchy) içinde bekaları ve yaşamaları imkânsızdır. Bundan dolayı bir müeyyideye (vâzi', yasak koyan, engel olan) muhtaç olmuşlardır. Bu müeyyide, başlarındaki hâkimdir. Bu hâkim de beşerî tabiatın icabı olarak mütehakkim

ve kâhir olan meliktir... Asabiyetler yekdiğerinden farklıdır. Her asabiyetin, civarındaki kavmi ve aşireti üzerinde bir tahakkümü ve tagallübü vardır. Her asabiyetin mülkü yoktur. Hakiki manada mülk (mülk-i tâm, mülk-i hakikî) sadece raiyyeyi istibdadı altına alan, mal ve vergi toplayan, elçiler gönderen, hudutları koruyan ve gücünün üstünde kahir bir güç bulunmayan asabiye mahsustur. Mülkün meşhur manası, hakikati ve mahiyeti budur. İmdi hudutları koruma veya vergi toplama veya elçiler gönderme gibi hususlardan bir kısmını yapma gücüne sahip olmayanın hükümdarlığı eksiktir. (Mülk-i nâkıs, yarı müstakil, muhtar. Zira mülklerinin mahiyet ve hakikati tam olarak gerçekleşmemiştir).²... Kendi asabiyeti, diğer tüm asabiyetler üzerinde gâlip ve hâkim olma seviyesinde bulunmayan, diğer kuvvetleri kırma gücüne sahip olmayan ve kendisinin üstünde diğer birinin hükmü (ve yüksek hâkimiyeti) mevcut olan bir şahsın hükümdarlığı nâkıs bir mülktür. Mülk onun için tam olarak gerçekleşmemiştir. Bir tek devlette (ve onun yüksek hâkimiyeti altında) toplanan bölge emirleri ve çevre reisleri (derebeyler, muhtar idareler) böyledir. Sahası geniş olan bir devlette ekseriya bu durum mevcuttur. Yani merkezî hükümetin, çok uzaklardaki bölgelerinde mevcut olan raiyyesi üzerinde bir takım hükümdarlar vardır. Bunlar, şemsiyesi altında toplandıkları merkezî hükümete itaat eder (ve onun yüksek hâkimiyetini kabul ederler).³

İbn Haldûn, devletleşmeyi insanların bir arada ve müştereken yaşamalarının olmazsa olmazı olarak görmektedir. İnsanlar arasındaki her türlü düzeni sağlayan unsur olarak görülen devletin hakikiliği konusuna da değinen İbn Haldûn, halkı tam manasıyla hâkimiyeti altına alan, mal ve vergi toplayan, elçiler gönderen, sınırlarını koruyan ve hâkim olduğu yerlerde ondan daha güçlü bir hâkim siyasî teşekkülün bulunmaması durumunda o devletin hakiki olduğunu kaydetmektedir. Bunların tamamını veya bir kısmını yapmayan devletin ise yarı müstakil bir devlet olarak tarif edilmesinin doğru olacağını belirtmektedir. İbn Haldûn'un Mukaddime zaviyesinden işlediği yapı/düzen Delhi Türk Sultanlığı'nda birbiri ardına hâkimiyet süren hanedanların siyasî varlığının niteliğine ve hüviyetine de ışık tutmaktadır. İbn Haldûn'un Orta Çağ'a yönelik tespitleri, devletleri ve hanedanları tarihî bir süreklilik olarak görmeyi ve değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır. Burada tetkik edilen Delhi Türk Sultanlığı'nda da devletin ve hanedanların karşı karşıya kaldığı olaylar, durumlar ve gelişmeler karşısında ortaya koydukları tutumlardan hareketle devlete yükledikleri anlam, değer ve mizaç ele alınmıştır. Bunların hepsinden yola çıkarak onların devleti nasıl ve ne şekilde kutlu/meşru gördükleri ortaya konulmuştur.

2 İbn Haldûn, *Mukaddime*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018, s. 417.

3 İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 418.

Bu itibarla çalışmada, Delhi sultanlarının bir devletin veya hanedanın karşılaşması muhtemel olan olaylar karşısında nasıl ve ne gibi politikalar takip ettikleri ele alınmıştır. Burada kronolojik bir sıra takip edilip yaşanan gelişmeler ele alınarak tarihî süreklilik içerisinde kısa, orta ve uzun vadede devletin ne gibi politikalar geliştirdiği irdelenmiştir. Çalışmada, hanedanların siyasî çalkantılar ve isyanlar karşısında aldığı vaziyet ve bunun bir hanedanın açmazı haline nasıl geldiği, kutsal görülen devlete ve emanet görülen halka nasıl muamele edilmesi ve bunlara bağlı olarak bir hükümdarın devlete nasıl vaziyet etmesi gerektiği, devlet adamlarının tutum ve tavır değişikliğinin nasıl fitne hareketleri ve isyanlarla sonuçlanacağına dönük konular başlıca irdelenen hususlar olmuştur. Yine malî düzen ve ona bağlı olarak gelişen politikalar ve gösterilen tepkiler, kişisel ahlakın devlet ahlakına nasıl sirayet ettiği ve daha önemlisi onu nasıl beslediği değerlendirmeye tabi tutulan diğer yönler olmuştur. Hükümdarların devletin geleceğini konumlandırma çabasının bazı durumlarda onları mutat olan şekilde hareket etmekten vazgeçirip, liyakati merkeze almalarının arka planı da konu edinilen hususlardan olmuştur.

1. Malî Düzen ve Adalet Dairesi Temellendirmesi

Gurlular Devleti'nin (1085-1206) son hükümdarı Muizzeddin Muhammed Gurî'nin (1186-1206) vefatının ardından devlette kontrol, onun daha önce veliaht olarak işaret ettiği devlet adamlarından Aybeg'in⁴ kontrolüne geçmiştir. Aybeg, 17 Mart 1206'da "Kutbeddin" unvanını alarak Gurlular Devleti'nin başkenti Lahor'da tahta çıkmış ve hızlı bir şekilde devlette idarî makamlara atamalar yapmıştır.⁵ Akabinde ise devletin

4 Aybeg dönemi hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Mansur b. Sadi Mübarekşâh, *Târîh-i Fahreddin Mübarekşâh*, tash. Edward Denison Ross, Royal Asiatic Society, London 1927, s. 21, 28-33, 72-73; Minhâc-ı Sirâc Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, tash. Abdülhey Habibi, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1389, C. I, s. 415-417; Yahya b. Ahmed b. Abdullah es-Sihirîndî, *Târîh-i Mübarekşâhî*, tash. Muhammed Hidayet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1391, s. 13-14; Mevlânâ Nizâmeddin Ahmed b. Muhammed Mukîm, Herevî, *Tabâkât-ı Ekerî*, By De Calcutta 1929, s. 20; Muhammed Kâsım Hinduşâh Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, tash. Muhammed Rıza Nâsırî, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1387, C. I, s. 216-217, 224; Abdülkadir Bedâûnî, *Müntehâbü'l-Tevârîh*, tash., Mevlâî Ahmed Ali Sahib, Muk. ve Eklemler Tevfik H. Subhanî, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1380, C. I, s. 37; Gıyâseddin Humam ed-Din el-Hüseyinî Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, neşr. Muhammed Debîr Siyâkî, İntişârât-ı Hayyâm, Tahran 1380, C. II, s. 611; Gulam Hüseyin-Selim, *Riyâzü's-Selâtin*, tash. Mevlâî Abdül-Hak Abid, Printed at the Baptist Mission Press, Calcutta 1890, s. 59-60; Reşideddin Fazlullâh Hemedânî, *Câmiü'l-tevârîh (Târîh-i Hind ve Sind ve Keşmir)*, tash. Muhammed Ruşen, Merkez-i Pejuheşi Mirâs-ı Mektup, Tahran 1384, s. 60; 1961). M. Fuad Köprülü, "Aybeg", İA (MEB), c. 2, s. 58-60; Aziz Ahmed, *Siyasi Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, Tercüman 1000 Temel Eser, İstanbul 1975, s. 143-145; Yusuf Hikmet Bayur, *Hindistan Tarihi*, TTK, Ankara 1987, C. I, s. 269-275; Enver Konukçu, "Kutbüddin Aybeg", *DİA*, c. 4, İstanbul 1991, s. 231-232; Salim Cöğce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, c. 8, s. 695.

5 Taceddin Hasan Nizâmî, *Tâcü'l-Meâsir*, tash. Seyyid Emir Hasan Abidi, New-Delhi 1387, s. 258-261; Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 417; Köprülü, "Aybeg", s. 58-59; Ahmed, *Siyasi Tarihi...*, s. 144-155; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 269-275; Hermann Kulke-Dietmar Rothermund, *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s. 242-245; Mübarek Galip-Sadettin Gömeç, *Hindistan'da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013, s. 51-53.

ilgili birimlerinde mevcut olan sorunların çözümüne gitmiştir. Bu sorunlardan ilki Lahor halkından talep edilen ziraî verginin oranından kaynaklanan hususlar olmuştur. Bu doğrultuda bölge halkını kendi idaresine ısındırmak için 1/5 oranında tahakkuk ettirilen vergiyi İslâm dininin belirlediği ve çerçevesini çizdiği şekilde 1/10 ile 1/20 oranında yeniden belirlemiştir. Yine devlet hazinesinden alacağı olanlara da belirli bir maaş bağlanmasını devreye koyarken toplumun fakir kesimlerine yönelik yardımlarda bulunulmasını emretmiştir.⁶ Görüldüğü üzere Türk devlet ve idare anlayışının bir icabı olarak Aybeg, mevcut sorunları halletme yoluna gitmiştir.

Aybeg'e dair dönem kaynaklarının mutabık kaldıkları hususlardan birisi de onun kişisel özelliklerinin ve aldığı eğitimlerin, uyguladığı politikalarda muhakkak surette bir payının olduğu gerçeğidir. O, halkın devleti gördüğü yerler ve kişiler olan idareciler ile idarî birimlere özel önem vermiştir ki, farklı kesimlere mensup görevlileri uyum içerisinde dört yıl çalıştırabilmiştir. Mübarekşâh'ın ifadesiyle bu dönemde kimse kimsenin ekmeğine, hayvanlarına ve hatta saman çöpüne dahi el uzatamamıştır.⁷ Dolayısıyla devletin esasını oluşturan kanun, töre ve nizam Aybeg'in şahsında karar bulmuş ve nizamdan taviz verilmemeye çalışılmıştır. Kısacası bir memlûk olarak devlet mekanizmasına dâhil olan, süreç içerisinde ifade edilen idarî görevlerde bulunduktan sonra sultanlık makamına ulaşan birisinin devlete ve nizama bakışlarındaki esasa taalluk eden yön, devlete değer atfetme, nizamı kalıcı kılma çabaları olarak görülmektedir. Zikredilen bu hususları, sathi bir bakışla, indirilen vergi oranları, elde edilen gelirleri müşterek hale getirme ve paylaşma, idarî makamlarda bulunanları ikaz etme gibi şekli bir yöne indirgemek doğru olmayacaktır. Burada asıl olan devletin özünü ve mevcudiyetini korumaktır. Aybeg'in zikredilen özelliklerine *Mukaddime* özelinde teorik bir zemin ve işlerlik kazandırmak gerekirse şu nakil yerinde olacaktır:

“Bilinmelidir ki, tebaanın maslahatı, şeklinin güzel, yüzünün hoş, cüssesinin büyük veya ilminin geniş veyahut yazısının iyi veyahut da zihninin keskinliği itibariyle sultanın zatında, şahsında ve bedeninde değildir. Onların hükümdardaki maslahattan (interest) onun kendilerine olan izafet ve nispetinden başka bir şey değildir. Zira mülk ve saltanat (devlet ve hükümet otoritesi) izafî hususlardandır. Bu, izafet iki müntesip, birbiriyle münasebeti olan iki şey (hükümdarla tebaa) arasındaki nisbetten ibarettir. İmdi sultanın hakiki mahiyeti, raiyyeye mâlik ve işleri hususunda onların üzerinde kaim olmaktadır...

6 Köprülü, “Aybeg”, s. 59; S. Haluk Kortel, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK, Ankara 2006, s. 64.

7 Mübarekşâh, *Târih-i Fahreddin Mübarekşâh*, s. 33-34; Ahmed, *Siyasi Tarihi ...*, s. 142; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 31.

Hükümdarlık ve ona tâbi olan hususlar, iyilik ve düzgünlük cihetinden yerinde olursa, sultanın varlığından kast olunan husus en mükemmel bir şekilde husule gelmiş olur: Şayet hükümdarlık güzel ve maksada uygun olursa, raiyyenin maslahatı da öyle olur. Kötü ve haksız ise; bu onlar için zararlı ve mahvolma sebebi olur.”⁸

Mukaddime'nin zamanının ötesine ulaşan tespitleri ve ilham verdikleri, güçlü referanslar olarak Orta Çağ'ı anlama imkânı verirken beklentiler noktasındaki hususlara da açıklık getirmektedir. Devletin ve onun otoritesini sağlayan hükümdarı -izafî- noktada konumlandırırken hükümdar-tebaa ilişkisini ise -nispet- olarak değerlendirir. Sultanlığın gerçek manasını ise halka dönük işler üzerinde sultanın kaim olması olarak ifade etmektedir. İbn Haldûn, idarî işleyiş ve ona bağlı uygulamaların doğru, düzgün ve iyi işlemesinin hükümdarlığın varlığı açısından iyi olacağını ortaya koymuştur. Aksinin ise devletin ve hükümdarın zevali olacağı ikazında bulunmaktadır ki, bu tespitler mana ve mahiyetin varlığına da açıklık getirmektedir. Aybeg, tahta çıktıktan sonra, Gurlular Devleti'nde bir sorun yumağı haline dönüşen vergi alımıyla alakalı yeni bir uygulamaya gitmiştir. İbn Haldûn, vergi ve verginin az veya çok oluşunun sebeplerine yönelik ortaya koyduğu nakillerden birisinde durumu şu şekilde açıklamıştır.

“Bilinmelidir ki, devletlerin ve hanedanlıkların ilk zamanlarında vergi, (cibâya, taxation) tevziat (ve mükelleflerin ödedikleri miktarlar) itibariyle az, ama hasılat ve varidat itibariyle çok olur (Fertler az vergi öder ama toplanan vergi büyük bir yekûn tutar). Devletlerin ve hanedanlıkların son zamanlarında ise bilakis vergi, tevziat itibariyle çok, ama hasılat itibariyle az olur... bunun sebebi, ilk zamanlarda devlet ya dinî ananeler ve hükümler üzerine yürür veya tağallübün ve asabiyetin anane ve kaideleri üzerine bulunur. Eğer dinî ananeler üzerine ise, şer'ân edası lazım gelen borçlar sadaka (zekât), haraç ve cizyeden ibaret olup, bunlar tevziat (ve mükelleflerin her birine düşen pay) itibariyle azdır. Zira maldan (mücevherat ve nakitten) alınan zekât miktarının az olduğu malumdur. Hububat ve hayvanlardan alınan zekât miktarı da öyledir. Cizye, haraç ve malî mahiyetteki diğer bütün mükellefiyetler de böyledir. Bunlar, belli miktarları aşmayan mahdut vergilerdir.”⁹

“Şayet devlet tağallüb ve asabiyet ananeleri üzerinde kurulu ise, bu takdirde de daha evvel belirtmiş olduğumuz gibi, başlangıç zamanında mutlaka bedevilik sahasında olması icap eder. Bedevilik (ve göçebelik) ise, semahat, kerem ve

8 İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 418.

9 İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 539.

tevazu sahibi olmayı, halkın mallarından uzak durmayı, nadir haller dışında bu yoldan mal toplamayı nazar-ı dikkate almamayı icap ettirir. Bu yüzden bütün mal ve hâsılâtın toplanmasında esas olan vergi ve resim miktarı az olur. Tebaadan alınan vergi ve sağlanan irâd (vazife ve vezîa) az olunca, çalışmaya heveslenip, iş görmeye istek duyarlar. Ödenen vergilerin az olmasından hâsıl olan memnuniyet sebebiyle umran çoğalır ve artar. Umran ve inkişaf çoğalınca, söz konusu vergi ve iradın miktarı ve çeşidi de çoğalmış ve netice itibariyle bunların yekûnu olan hâsıla da artmış olur.”¹⁰

Burada Türk devletlerinin İslâm öncesi dönemden itibaren devam edegelen ve İslâmiyet’in kabulünün ardından Türk-İslâm devletlerinin sistemleştirdiği tebaa/halk merkezli idare anlayışı, 1206 sonrası Delhi özelinde Aybeg ve kendisinden sonra tahta çıkan hükümdarlar tarafından devam ettirilmiştir. İlerleyen kısımda işaret edileceği üzere vergi ve onun oranının değiştirilmesinden kaynaklı olarak Delhi Türk Sultanlığı’nda sorunlar yaşanacaktır. Dolayısıyla devletin, halkın birlikte ve uyum içinde yaşamasının önündeki engelleri kaldırması esas olmakla birlikte bir zorunluluktur. Bu yönüyle Aybeg’in -imkân dâhilinde- meseleye müdrük olması ve devletin kapsayıcılığından hareketle tebaasına yönelik -taraf- olarak sorunu çözüme kavuşturması dönemi açısından önemlidir. Burada onun tahta çıkmadan önce devletin ilgili birimlerinde *emir-i ahurluktan* başlayan, *ordu kumandanlığı* ve *valilik* ile *melikliğe* kadar uzanan süreçte makamlarda edindiği tecrübelerin de payı vardır. Ashına bakılırsa belli bir ideal üzerine kurulan devlette kutlu görülen durum, dışarıdan bakıldığında korunan devletin kendisi iken esas olarak muhafaza edilen şey içeriden -düzen-dir.

Aybeg’in devletin esasları olan -nizamı koruma- anlayışının şekillendiği ana noktalardan birisi de onun Muizzeddin Muhammed döneminde Kuzey Hindistan’da ordu kumandanı olarak gerçekleştirdiği akınlar esnasında elde ettiği ganimetlerden beraberindekileri hissedar yapmasına da dayanmaktadır¹¹. Burada da onun ordu içerisindeki mevcut nizamı -gelir elde etme, nimete ulaşma ve hissedar yapma- şeklinde ifadesini bulan amaçlar etrafında korumayı hedeflediği görülmektedir ki, Aybeg’in 1206’da tahta çıktığında İndus ve Ganj nehirlerini de içine alan Himalaya ile Vindhya dağ eteklerine kadar uzanan geniş bir coğrafyayı idaresi altında tutması

10 İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 539.

11 Seferler ve Muizzeddin Muhammed’in ölümü için bk. Nizâmî, *Tâcü'l-Meâsir*, s. 72-127, 154-168, 177-261; Mübârekşâh, *Târîh-i Fahreddin Mübârekşâh*, s. 21-30; Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsirî*, s. 417; Hâce Abdülmelik İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, neşr. A. S. Usha, B.A., Junior Lecturer in Persian, University of Madras 1948, s. 101; Yahya b. Abdüllatif Kazvinî, *Lübbü'l-tevârih*, tash. Mir Haşim Muhaddis, Encümen-i Asâr-ı Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1386, s. 115; Köprülü, “Aybeg”, s. 58-59; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 144-155; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 269-275; Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*, s. 242-245; Galip-Gömeç, *Hindistan'da Türkler*, s. 51-53.

gerekmektedir.¹² Bu nedenle askerî kesime karşı -inam ve ihsanlar noktasında-anlayışlı davranmasında da hanedanın geleceğine ve kalıcılığına yönelik düşünceler olduğu anlaşılmaktadır. Devletin geleceği düşüncesinden hareketle idarî, iktisadî ve askerî uygulamalarında tedbirli ve temkinli olan Aybeg, hoşgörülü davrandığı idarecilerden halka karşı kendilerinin de aynı hoşgörü ve merhametle hareket etmelerini istemiştir.¹³

2.Devlete Vaziyet Etme Meselesi

İl-tutmuş (1210-1236), devlet teamülleri gereği, Lahor tahtına kayınbiraderi Aram Şâh'ın çıkmasına başlangıçta sessiz kalmış ve gelişmeleri yakından takip etmek istemiştir. Bir süre sonra Aram Şâh'a yönelik muhalif kanadın ortaya çıkmasının ardından tahtı ele geçirmiştir. Aram Şâh'ın tahta geçmesi ile İl-tutmuş'un diğer devlet ileri gelenlerinin ismi üzerinde mutabık kalınmasının ardından tahta çıkmasına kadar yaşanan gelişmelerde de alelade bir hükümdar değişiminin olmadığı görülmektedir. Yaşanan gelişmelere bakıldığında, büyük emirler arasında yer alan ve Aybeg'in iki kızının eşi olan Nâsireddîn Kabaca ile Emîr Tâceddîn Yıldız, gelişmeleri yakında takip etmişlerdir. Bihar ve Bengâl'de bulunan Halaçlar ise taht değişimine müdahil olmayıp, kendi iç işleriyle uğraşmışlardır. Hinduların yerel yöneticileri ise taht değişiminin akabinde yaşanacak gelişmelere göre vaziyet almışlardır. Aram Şâh'ın tahta çıkmasının hemen ardından ilk muhalif hareket emir-i dâd/baş yargıç makamında bulunan Emir Ali İsmail ile kaynaklarda isimleri zikredilmeyen beylerden gelmiştir. Onların hemen ardından Nâsireddîn Kabaca, kontrolü altında bulunan Uçç, Multan, Sicistan ve Dibalpûr'da müstakil hareket etmeye başlamıştır. Aynı sıralarda Bengâl'de yaşayan Halaçlar da Ali Merdan Kalaç'ın liderliğinde bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Aynı şekilde Aybeg'in tahtta olduğu dönemde ele geçirilen sınır kentlerinde bulunan Hindu unsurlar da harekete geçmişlerdir.¹⁴

Zikredilen bu olaylar kısa bir süre içinde vukua gelmiş ve yeni kurulan devleti savunmasız bırakmıştır. Gelişmelere ve tahta vaziyet edemediği görülen Aram Şâh'ın yerine devlet ileri gelenlerinin ismi üzerinde mutabık kaldıkları Bedâûn Valisi, İl-tutmuş, tahtı ele geçirmek için Delhi'ye hareket etmiş ve kısa sürede şehirde kontrolü sağlamıştır. Mücadele etmek için karşı çıkan Aram Şâh, başarısız

12 Ahmed, *Siyasî Tarihi*..., s. 158-159; Cöhcce, "Hindistan'da...", s. 695; Kortel, *Delhi Türk*..., s. 41.

13 Ahmed, *Siyasî Tarihi*..., s. 159; Cöhcce, "Hindistan'da...", s. 695-696.

14 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsirî*, s. 418; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 106-108; es-Sihrindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 16; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 27; Bedâûnî, *Müntehâbü't-Tevârih*, s. 38-41; Esterâbâdî, *Târîh-i Firîşte*, s. 231-232; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 612; Ahmed, *Siyasî Tarihi*..., s. 161-162, 168; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 276; Cöhcce, "Hindistan'da...", s. 696; Galip-Gömeç, *Hindistan'da Türkler*, s. 62.

olmuş ve Cemne Nehri kıyısında hayatını kaybetmiştir.¹⁵ Görüldüğü üzere devlete ve gelişmelere vaziyet edememek, taht değişimi gibi bir durumla devleti karşı karşıya bırakabilmiştir. Bir tarafta İl-tutmuş'a verilen teminat söz konusu iken diğer taraftan da Aram Şâh'a duyulan itimatsızlık hali, 1266 yılına kadar kesintisiz sürecek olan İl-tutmuş neslinin Delhi tahtına yönelik hâkimiyetinin önünü açmıştır. Bu bağlamda yeniden İbn Haldûn'a müracaat edilecek olunursa; o, *bir hanedanın meydana çıkması ve yeni baştan kurulması vakıasının keyfiyetini* ortaya koyduğu pasajda iki usule dikkati çekmiştir. Bunlardan ilki İl-tutmuş örneğinde olduğu gibi, bir hanedana bağlı uzak eyaletlerin valilerinin merkeze doğru harekete geçip tahtı ele geçirmeleri şeklindedir. Diğeri ise komşu kabilelerden veya milletlerden bir şahsın hanedanın üzerine yürümesi sonucunda ortaya çıkmaktadır.¹⁶

3. Devletin Geleceğini Konumlandırma Çabası ve Karşı Duruş Hali

Sultan Şemseddin İl-tutmuş'un merkezinde yer aldığı siyâsî gelişmelerden bir diğeri de kendisinden sonrası için Delhi tahtına varisi olarak açıkladığı isim üzerinde yaşanmıştır. İl-tutmuş, küçük yaşlarda köle tüccarlarının eline düşen ve onların yanında ilk eğitimini almış bir memlûktür. İlerleyen süreçte Gurlu Sultan'ı Muizzeddin Muhammed'in (1203-1206) yanında ser-candarlık (muhafız) görevinde bulunmuştur.¹⁷ Bu görevi esnasında kendisi gibi memlûk olan Aybeg (Kutbeddin Aybeg) ile yakın çalışma içerisine girmiş, *evlatlığı* ve *damadı* olmuştur. Aybeg, belli bir müddet sonra *emir-i şikâr*/av işleri sorumlusu görevine tayin edilmiştir. 1197'de Muizzeddin Muhammed'in Cilem Nehri kıyısında isyana kalkışan Kukran kabilesiyle yaptığı mücadeledeki üstün kabiliyetleri sonucunda azatlı memlûkler arasına alınmıştır. Kutbeddin Aybeg'in Lahor tahtını ele geçirmesinin ardından da Bedâun valiliğine tayin edilmiştir. İl-tutmuş, Aram Şâh'ın vefatının ardından kendisinin taht için uygun görüldüğünün bildirilmesi üzerine Delhi tahtına oturmuştur.¹⁸

15 Cüzcâni, *Tâbâkât-ı Nâsiri*, s. 418; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhi*, s. 16-17; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberi*, s. 27; Bedâuni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 41-42; Esterâbâdi, *Târih-i Firişte*, s. 232-233; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 612; Ahmed, *Siyâsi Tarihi...*, s. 161-162; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 277; Enver Konukçu, "Hindistan'daki Türk Devletleri", *DGBİT*, İstanbul 1992, c. 9, s. 377; Cönce, "Hindistan'da...", s. 696; Galip-Gömeç, *Hindistan'da Türkler*, s. 62.

16 İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 565.

17 Cüzcâni, *Tâbâkât-ı Nâsiri*, s. 440-442; Bedâuni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 42; Esterâbâdi, *Târih-i Firişte*, s. 230-231; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberi*, s. 27-28; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 617; Kadî Ahmed Tetevî & Asîf Han Kazvini, *Târih-i Elfi*, mush. Gulamrezâ Tabâtâbâyi Mecid, Şirket-i İntişârât-ı İlim ve Ferhengi, Tahran 1382, C. VI, s. 3833; Ahmed, *Siyâsi Tarihi...*, s. 165-167; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 378-379; Cönce, "Hindistan'da...", s. 696-697; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 5; Galip-Gömeç, *Hindistan'da Türkler*, s. 61.

18 Nizâmî, *Tâci'l-Meâsir*, s. 241-270; Mübârekşâh, *Târih-i Fahreddin Mübârekşâh*, s. 26-27; Cüzcâni, *Tâbâkât-ı Nâsiri*, s. 443-444; Bedâuni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 42; Esterâbâdi, *Târih-i Firişte*, s. 231-232; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberi*, s. 27-28; Tetevî-Kazvini, *Târih-i Elfi-VI*, s. 833; Ahmed, *Siyâsi Tarihi...*, s. 168; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 377-378; Cönce, "Hindistan'da...", s. 696-697; Galip-Gömeç, *Hindistan'da Türkler*, s. 62.

İl-tutmuş, tahtta bulunduğu zaman zarfında pek çok gelişmeyle karşı karşıya kalmıştır. Bunlar arasında ilk olarak bilginlerin, memlûk asıllı olduğunu ileri sürerek tahtta kalmasının uygun olmayacağı yönündeki kanaatlerini ortadan kaldırmak için uğraşması olmuş ve bu minval üzere azat edildiğini gösteren belgeyi göstererek -tahttaki meşruiyetine dönük geliştirilen yaklaşımı- sonlandırmıştır.¹⁹ Akabinde Nâsireddîn Kabaca, Tacedddîn Yıldız, Bengâl'deki Halaç beyleri ile yerel Hindu unsurlarının muhalif girişimleriyle uğraşmıştır. Ancak kısa süre içinde Delhi ve hâkimiyeti altında olan yerlerde kontrolü sağlayabilmiştir.²⁰ İl-tutmuş ve devletin geleceği açısından sıkıntılı bir diğer durum da Cengiz Han'ın önünden kaçan Celâleddîn Muhammed Harzemşâh'ın Delhi'ye sığınma talebiyle karşı karşıya kalması olmuştur. Ancak İl-tutmuş, yaşanan durumun hassaslığının farkında olarak -kibar bir üslup ile- bölgenin havasının iyi gelmeyeceğini söyleyerek Celâleddîn'i geri çevirmiş ve Moğol tehlikesini geçici süreliğine de olsa önleyebilmiştir.²¹

Söz konusu bu gelişmeler, İl-tutmuş ve dönemi açısından önemli görülen ve politika belirleyici olaylar olmasının ötesinde, hanedanın ve devletin geleceği noktasında ortaya konulan dinamik tedbirler olarak da görülmelidir. Dolayısıyla Aybeg sonrası hareketli ve etkili bir mücadelenin içine giren İl-tutmuş, Celâleddîn'in gelişiyi birlikte daha tesirli ve sonuçları bakımından yıkıcı olabilecek dış bir güç olarak görülen Moğol tehlikesini erteleyebilmiştir. Bu itibarla İl-tutmuş'un mücadeleye giriş seyrinden de anlaşılacağı üzere Delhi'de kontrolü sağlamak, sınır ve yakın bölgelerde bulunan yerel idareciler üzerinde tahakküm kurarak hâkimiyet alanını güvende tutmak ve Moğol tehlikesini önlemek şeklinde bir hareket planı görülmektedir. Söz konusu gelişmeler üzerine inşa edilecek hükümler bahsinde, İl-tutmuş'un elde ettiği askerî başarıyı ve üstünlüğü siyasî hâkimiyet kurarak da etkin kıldığı görülmektedir. Bu durum aynı şekilde onun Bengâl ve Lekhenevî'de bulunan Halaç unsurları

19 İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 405.

20 Nizâmî, *Tâci'l-Meâsir*, s. 272-283, 290-301; Cüzcânî, *Tabâkât-ı Nâsiri*, s. 443-445; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 108-112; Bedâüni, *Müntehabü'l-Tevârih*, s. 42-43; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 28; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 230-233; es-Sihrindî, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 16-17; Ata Melik Alâeddîn b. Bahâeddin Muhammed b. Şemseddin Muhammed Cüveynî, *Târih-i Cihangüşâ-yı Cüveynî*, tash. Mirza Muhammed, Luzac & Co, London 1912, C. II, s. 61-62; Reşideddîn Fazlullâh Hemedânî, *Câmiü'l-tevârih (Târih-i Selâtin-i Hârezm)*, tash. Muhammed Ruşen, Merkez-i Pejuheşi Mirâs-ı Mektup, Tahran 1389, s. 22-23; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 168-169; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 378-379; Cönce, "Hindistan'da...", s. 697.

21 Cüzcânî, *Tabâkât-ı Nâsiri*, s. 419-420, 445; Bedâüni, *Müntehabü'l-Tevârih*, s. 43; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 28; es-Sihrindî, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 17-18; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 612; Hemedânî, *Câmiü'l-tevârih (Hind)*, s. 60; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 234; Cüveynî, *Târih-i Cihangüşâ-yı Cüveynî-II*, s.143-153; Nesevî, 1388: 116-122; Hemedânî, *Câmiü'l-tevârih (Hind)*, s. 22, 42; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-V*, s. 3694-3695; Kazvinî, *Lübbü'l-tevârih*, s. 164; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 170-171; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 278; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 381-382; A. S. Ansari Bazmee, "İltutmuş", *DİA*, 2000, c. 22, s. 159; Cönce, "Hindistan'da...", s. 694, 698; Kulke-Rothermund, *Hindistan Tarihi*, s. 244; geniş bilgi için bkz. Bilal Koç, "Cengiz Hân ile Celâleddîn Harzemşâh Çekişmesinde Delhi Türk Sultanı Şemseddin İltutmuş'un Rolü", *XVIII. Türk Tarih Kongresi*, (1-5 Ekim 2018), Ankara (bekliyor).

üzerinde sağlamaya çalıştığı hâkimiyette de görülmektedir. 1225'teki Lekhenevî seferi²², 1226'daki Renthenbûr seferi, 1227'deki Mendûr seferi ve Suvalek seferleri²³, 1227-1228'de Nâsireddîn Kabaca ile Uçç Kalesi civarında karşılaşması²⁴, devletin geleceği açısından onun kendisini nerede mücadeleye hazırladığına dair de bilgiler sumaktadır. İl-tutmuş'un var oluş mücadelesi ve ortaya koymaya çalıştığı devletin ve hanedanın bütünlüğü meselesi -siyasî bağlamını- dönemin Abbasi Halifesi el-Mustansır Billâh'ın elçisinin 1228-29'da Delhi'ye ulaşmasıyla birlikte bulmuştur. Bu gelişme, dönemi ve sonrası için de dikkat çekicidir. İslâm dünyasının en büyük otoritesi tarafından siyasî meşruiyetinin tanınması ve tasdik edilmesi hem İl-tutmuş'a hem de kendisinden sonra gelenlere bir umut olmuştur.²⁵ Öyle ki dönem itibarıyla siyasî mahiyete dönük olarak kurulmaya çalışılan irtibat ve sonunda ulaşılan siyasî meşruiyetin kaynağı İl-tutmuş'u bölge Müslümanlarının üzerinde bir otorite olarak tanınmaya sevk etmiştir. Ancak bu gelişme de isyanların önünü kesmemiş ve yeniden Lekhenevî'de bölge idarecisi Bilge Halacî isyan etmiştir. İl-tutmuş bölge üzerine hareket edip, belli bir süre sonra isyanı kontrol altına almıştır.²⁶

İl-tutmuş'un idarî yapı içerisinde görev alan unsurlara karşı mücadelesi, 1231-1232'de Güvalyar Seferi²⁷, 1233-1234'te Malva, Bihilsan Kalesi, Ucceyn Nagori²⁸

22 Geniş bilgi için bkz. Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 445; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârîh*, s. 43-44; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 28; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 234; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 18; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 3833-3834; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 618; Gulâm Hüseyin, *Riyâzü's-Selâtin*, s. 70; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 172; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 280; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 382; Cönce, "Hindistan'da...", s. 698-699; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 53.

23 Geniş bilgi için bkz. Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 445-446; İsemî, *Fütühu's-Selâtin*, s. 121; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârîh*, s. 44; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 29; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 235; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 18-19; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 618; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 172; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 382-383; Cönce, "Hindistan'da...", s. 698-699.

24 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 420-421, 446-447; İsemî, *Fütühu's-Selâtin*, s. 112-113; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârîh*, s. 43; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 234-235; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 612; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 173-174; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 383-384; Cönce, "Hindistan'da...", s. 698-699.

25 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 447-448; İsemî, *Fütühu's-Selâtin*, s. 127-128; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârîh*, s. 45; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 29; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 236; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 19; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 174-175; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 385; M. Aziz Ahmed, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, çev. Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul 1995, s. 14; Cönce, "Hindistan'da...", s. 699; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 47, 51, 206.

26 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 447-448-453-454; İsemî, *Fütühu's-Selâtin*, s. 124-126; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârîh*, s. 45; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 29; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 236; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 19; Gulâm Hüseyin, *Riyâzü's-Selâtin*, s. 70-71; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 175; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 280; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 384-385; Cönce, "Hindistan'da...", s. 694, 698-699.

27 Geniş bilgi için bkz. Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 448; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârîh*, s. 45; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 29; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 236; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 18; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 3814-3815; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 618; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 175; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 386; Cönce, "Hindistan'da...", s. 699-700.

28 İl-tutmuş'un 1233-1234'teki bu akınları için bkz. Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 449-450; İsemî, *Fütühu's-Selâtin*, s. 126-127; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârîh*, s. 45; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 29; Esterâbâdî,

tarafarında kontrolü sağlamıştır. 1234 yılı ise İl-tutmuş açısından bazı yeni gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. 1234 Malva seferinden döndükten sonra Delhi'de Cuma Namazı sırasında İsmâililerin Batınî koluna mensup bir grubun saldırısına uğradıysa da yara almadan kurtulmayı bilmiştir.²⁹ İl-tutmuş, 1236'da ordusunu Bünyan seferine hazırlayıp, yola çıktığı sırada rahatsızlanmış ve Delhi'ye dönmek zorunda kalmıştır. Kısa bir süre sonra da hayatını kaybetmiştir.³⁰

İl-tutmuş'un Türk devlet hayatı açısından dönem kaynaklarına yansıyan şekliyle ve onun taşıdığı hasletlere işaret etmesi bakımından önemli uygulamaları da olmuştur. Bunlardan ilki, İbn Battûta'nın onun adalet anlayışıyla alakalı naklettiği husustur ki, idarenin inzibat yönüne dairdir. Bu kayıt, İl-tutmuş'un haksızlığa uğrayanların renkli elbise giymelerini istediğine ve böylece onların toplum içinde kolayca ayırt edilebilmelerinin önünü açtığına yöneliktir ki, Sultan'ın divan günlerinde ve toplumun arasında yer aldığı günlerde bu kişileri giydikleri elbiseden dolayı kolaylıkla tanınmasının sağlandığını, daha da önemlisi hakkını çabuk bir şekilde iade etmek noktasında alınan bir tedbir olduğunu belirtir. Gece zulme uğrayanlar için de sarayının burçlarına astırdığı çanlar sayesinde makamına ulaşmak isteyenlerin vakit kaybetmeksizin ulaşmalarını istediğini kaydeder.³¹ Bu kayıtlardan hareketle devleti veya hanedanı kaide ve nizam içerisinde konumlandırma çabası ve anlayışının hâkim olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda kaynakların ortaya koyduğu hususların sembolik değerinden öte anlamaya ve anlaşılmaya ihtiyacı vardır. Sultan tarafından istenilen veya sağlanılmaya çalışılan şeyin nizamın korunması, adaletin zamanında ve yerinde çözüme kavuşturulması gibi hasletler olduğu açıktır. Haksızlığa uğranıldığında renkli elbise giyilmesini istemesinin sebebi muhtemeldir ki, sorunların derinleşmesine fırsat verilmemesinden ileri gelmektedir. Türk-İslam medeniyeti içerisinde devletin temeli ve esası olarak görülen adalet anlayışı, burada da kendisini tarihî ve siyasî uzantıların eşliğinde hissettirmektedir.

İl-tutmuş'un devlet ve idare anlayışının bir diğer vechesine işaret etmek bakımından önemli kayıtlardan bir diğeri de devlet görevlilerinin soyları ve aileleri üzerinden

Târih-i Firişte, s. 237; es-Sihriñdi, *Târih-i Mübâreksâhi*, s. 20; Tetevi-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 3815; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 176; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 386-387; Cöhce, "Hindistan'da...", s. 699-700.

29 Geniş bilgi için bkz. İsemî, *Fütühu's-Selâtin*, s. 122; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 30; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 239; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 281; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 385; Bazmee, "İltutmuş", s. 159; Cöhce, "Hindistan'da...", s. 700; Bilal Koç, "Şia'nın Hindistan'da Var Olma Mücadelesinin Delhi Türk Sultanlığı Safhası", *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, (18-20 Ekim 2018 Ankara), Ankara, 2018, s. 79-80.

30 Cüzcânî, *Tabâkât-ı Nâsiri*, s. 449; İsemî, *Fütühu's-Selâtin*, s. 128-129; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 177; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 385; Cöhce, "Hindistan'da...", s. 694, 698-699.

31 İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 405-406; es-Sihriñdi, *Târih-i Mübâreksâhi*, s. 20-22; Bazmee, "İltutmuş", s. 159; ayrıca bkz. Berenî, *Târih-i Firüzşâhi*, s. 44.

geliştirmeye çalıştığı idarî tedbir kararıdır. Bu bağlamda sultan, malî birimlerde görev alacakların ailelerinin araştırılmasını isteyerek iyi bir aileden gelmelerini istemiştir.³² Sultan'ın yapısında var olduğu anlaşılan ihtiyat halinin idarî mekanizmada daha baskın olduğu görülmektedir. İdarî birimlerde istihdam edilecek görevlilerin sadece istihdam edilmelerine odaklanmaktan ziyade, istihdam öncesi “liyakat ve iyi aileye sahip olma” hallerini ön kabul olarak belirlemiştir ki, devlet geleneğinin bir yansımasını sunmuştur. Bulunduğu makam veya görevden dolayı -devleti temsil etme- durumunun varlığı ve olası bir yanlışlığın söz konusu olması halinde bu durumun devlet işleyişine yansıtacağını düşünerek bu tedbire başvurmuş olmalıdır.

4. Liyakatli Olan İçin Geleneğe Müdahale

İl-tutmuş'un dönemi ve çağı açısından ilginç uygulanmalarından bir diğeri de kendisinden sonrası için veliaht olarak erkek çocuğu veya çocukları yerine kızı Raziye Begüm'ü devlet teamülleri açısından adet haline gelen erkek veliaht uygulamasının hilafına olarak aday göstermesi olmuştur. Hanedana ve devlete vaziyet etmesi için uygun isim olarak Raziye Begüm'ü görmesi hem döneminde hem de döneminden sonra ilginç bulunduğu kadar yadsınmıştır. Yaşanan bu durumun arka planına bakıldığında konu daha iyi anlaşılacaktır. İl-tutmuş, yukarıda ifade edildiği şekilde 1233 Güvalyar Seferi sonrası Delhi'de bulunduğu sırada kendisinden sonrası için kızı Raziye Begüm'ü veliaht ilan etmiştir. Hatta bu doğrultuda Müşrif-i Memâlik makamında bulunan Tacü'l-Mülk Debîr'e kararını bildiren ferman yazdırmıştır. Bunun üzerine ileri gelen devlet adamları İl-tutmuş'un huzuruna çıkarak aldığı kararın isabetli olup olmadığını öğrenmeye çalışmışlardır. Bu minval üzere Sultan'a “büyük ve yetişmiş erkek evlatları varken, neden kızını veliaht olarak gösterdiğini ve bunun hikmetinin ne olduğunu” sormuşlardır. Bu soru üzerine cevap geliştiren İl-tutmuş, “oğullarının eğlence ve gençlik hevesleriyle meşgul olduklarını, hiçbirisinde devleti yönetebilecek bir durum görmediğini; hatta onların memleketi kontrol altında tutamayacaklarını, kendisinin vefatının ardından evlatlarının hiçbirisinin taht için layık olmadıklarını yakından göreceklerini belirtti. Bu itibarla da taht için oğullarından ziyade kızı Raziye'nin daha layık bir isim olduğunu” ortaya koymuştur.³³ İsalet cümlesinden olarak devlet adamlarının Sultan'a, öncesi itibariyle bir kadının veliaht tayin edildiğini duymadıklarını ve İslâm hukuku açısından da bunun doğruluğunun ne olduğunu sormaları dönemi açısından yaşanan durumun oldukça ilginç olduğunu göstermektedir.

32 Berenî, *Târîh-i Fîrûzşâhî*, s. 37-39; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 247.

33 Cüzcanî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 457-458; Esterâbâdî, *Târîh-i Fîrişte*, s. 242; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 31; Tetevî-Kazvinî, *Târîh-i Elfi-VI*, s. 3844-3845; C. Collin Davies, “Raziye”, İA (MEB), c. 9, İstanbul 1988, s. 647-648; Ahmed, *Siyasi Tarihi...*, s. 188-194; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 281-282; Konukçu, “Hindistan'daki...”, s. 391-392; Cöhece, “Hindistan'da...”, s. 701-702, 722; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 199-200; Galip-Gömeç, *Hindistan'da Türkler*, s. 73-74.

Görüldüğü üzere devlete vaziyet etme ve bunu liyakatli biri kanahıyla tahakkuk ettirme hali İl-tutmuş'un bir endişesi olmakla birlikte tercihte kararlı ve isabetli olması da ölümünden sonra yaşanan gelişmelerden anlaşılmalıdır. Öyle ki Sultan'ın ölümünün ardından vasiyetine uyulmamış, devlet adamlarının uygun gördüğü erkek evlatlarından Rükneddîn Fîrûz, Delhi tahtına çıkmıştır. Bir müddet sonra, babasının öngördüğü şekilde hareket ederek, kendisini eğlenceye verip, hazineye el uzatması ve idarî işlerde hâkimiyet kuramamasını da beraberinde getirmiştir ki bu minval üzere annesi Şâh Terken, kontrolü eline almıştır. Onun gelişmelere müdahil olması, İl-tutmuş'un diğer çocuklarına karşı şiddete varan boyutlara ulaşmış ve ardından da Evedd ve Lahor gibi bölgelerde isyanı da beraberinde getirmiştir. Kısa süre içerisinde baş gösteren gelişmeler üzerine ileri gelen devlet adamlarının içerisinde yer aldığı ittifak, Rükneddîn'e karşı harekete geçmişlerdir.³⁴ Söz konusu bu harekete karşılık merkez kuvvetleriyle Delhi'den yola çıkan Sultan, veziri Nizâmü'l-Mülk Cüneydî'nin isyancıların lideriyle irtibat temin etmesi üzerine çaresiz kalmış ve bir netice elde edememiştir. Bu esnada Delhi'deki gelişmelere vaziyet etmeye çalışan Şâh Terken de Raziye Begüm ve destekçilerini öldürmek istediysede netice elde edememiş ve sarayda tutsak edilmiştir. Bu arada Raziye Begüm'ün etrafında toplanan devlet adamları bağlılıklarını bildirmişlerdir. Rükneddîn ise Delhi'ye dönüş yolundayken yakalanmış ve Delhi'ye getirilerek tutsak edilmiştir ki, bir süre sonra hayatını kaybetmiştir.³⁵

Delhi'de, gelişmelerin merkezinde Şâh Terken, Rükneddîn Fîrûz, Raziye Begüm, İl-tutmuş'un diğer çocukları, ileri gelen devlet adamlarının yer aldığı olaylar, altı ay kadar sürmüş ve nihai olarak tahtın asıl varisi olan Raziye Begüm'ün beraberindekilerle birlikte olaylara hâkim olmasının ardından sona ermiştir. Ancak bu durum, sadece saray ve ileri gelenlerinin içinde yer aldığı olayla sınırlı kalmış, Raziye'nin tahta çıkmasının hemen ardından, Hindistan Karmatileri Nur Türk adlı liderleri önderliğinde hareket geçerek 1237'de Delhi Cuma Mescidi yakınlarında baskına girişmişlerdir. Bu esnada yaşanan kargaşa sonucunda bazı insanlar hayatını kaybetmiştir. İsyân kısa sürede kontrol altına alınmış ve ileri gelenlerin faaliyetleri

34 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 454-457; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 129-132; es-Sihirîndî, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 21-22; Bedâüni, *Müntehâbü't-Tevârih*, s. 47; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 240-241; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 30-31; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 618; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 3844; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 187-189; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 281-282; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 389-391; Cönce, "Hindistan'da...", s. 701; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 186-187, 211, 257; Galip-Gömeç, *Hindistan'da Türkler*, s. 73-74.

35 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 456-457; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 129-132; es-Sihirîndî, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 22-23; Bedâüni, *Müntehâbü't-Tevârih*, s. 47-48; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 241-242; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 31; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 3844-3845; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 189-191; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 282; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 391; Cönce, "Hindistan'da...", s. 701; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 257.

sona erdirilmiştir.³⁶ Sultan Raziye, baskın girişiminin yaşandığı sırada kontrolü elden bırakmamış ve dirayetli bir şekilde idarî işleri yürütmeye çalışmıştır. Baskının kontrol altına alınmasının ardından, İl-tutmuş sonrası Rükneddîn döneminde yaşanan otorite boşluğundan yararlanan Lekhenevtî Valisi Melik İzzeddin, kalkışma hareketini sona erdirip Raziye Begüm'e bağlılığını bildirmiştir.³⁷ Ancak Raziye Begüm'ün işi kolay olmamış ve bu sefer de Vezir Nizâmü'l-Mülk Cüneydî'nin içinde yer aldığı bazı meliklerin de ittifaka dâhil olduğu grup, muhalefet etmişlerdir. Muhalifler, Sultan'ı tahttan indirmek için harekete geçmişlerse de soğukkanlılığını koruyan Raziye Begüm, Cûn Nehri kıyısında ordusuna mevzi aldirmiştir. Muhalif kesimin içinde yer alan beylerden bazılarının Raziye Begüm tarafına geçmesi üzerine bir sonuç elde edemeyeceklerini gören muhalifler kaçmaya koyuldukları sırada yakalanarak öldürülmüşlerdir.³⁸

İl-tutmuş'un tecrübî birikiminin bir sonucu olarak vasiyet ettiği hususun göz ardı edilmesi sonrası yaşanan gelişmeler, hanedanı kısa süre içerisinde pek çok gelişmeyle karşı karşıya bırakmıştır. Dönem kaynaklarının verilerinden anlaşıldığı kadarıyla sınıflanmış bir şehir olduğu görülen Delhi, kargaşa ve kaosun merkezi olmuşsa da Raziye Begüm'ün tam ve etkin hâkimiyeti, olaylara ve gelişmelere anında intibak etmesi, tedbirli olması, babasının öngördüğü hususların isabetini ortaya koymuştur. Raziye Begüm, otoritesini kurmanın yanı sıra vaki olan tehlikeleri de savaşın zorluklarına katlanmayı -göze alarak- nizamı devam ettirmeye çalışmıştır. Bu itibarla Sultan Raziye'nin faaliyetleri bunlarla sınırlı kalmamış, 1226'da İl-tutmuş tarafından ele geçirilen, ancak yaşanan karışıklık sırasında yeniden Hinduların kontrolüne geçen Renthenbûr'a ordu sevk etmiş ve hâkimiyeti sağlamıştır. Aslına bakılırsa hanedanın vüsat kazandığı bir dönem olarak da görülen Sultan Raziye'nin saltanatı, devletin değişim ve dönüşüm geçirdiği bir dönem de olmuştur. Onun idarî makamlardan *emîr-i ahûrluğa* Habeş asıllı Cemâleddîn Yakut'u tayin etmesi Türk emirlerin tepkisine neden olmuştur. Bunların yanı sıra Raziye Begüm'ün kadın elbiseleri yerine cübbe ve külah giymesi, halk arasında da bu şekilde file binerek dolaşması tepkileri artırmıştır.³⁹

36 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 461; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 24; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 193-194; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 392; Cönce, "Hindistan'da...", s. 702; Koç, "Şia'nın Hindistan'da...", s. 80-82.

37 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî-II*, s. 13-14; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 3846; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 194; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 392-393; Cönce, "Hindistan'da...", s. 702.

38 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 458-459; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 25-26; Esterâbâdî, *Târih-i Firîşte*, s. 243; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 619-620; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 194-196; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 282-283; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 393; Cönce, "Hindistan'da...", s. 702.

39 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 459-460; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 26; Esterâbâdî, *Târih-i Firîşte*, s. 243-244; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 196-197; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s.

Bütün bu gelişmelerin yanı sıra 1237-1238'de Güvalyar civarına ordu birlikleri sevk edilmiştir. 1239'da Lahor valisi Melik İzzeddin Kebîr Han Ayaz isyana kalkıştıysa da bir netice elde edemeyeceğini anlayınca sulh yapmayı tercih etmiştir. Raziye Begüm, Lahor önlerinden Delhi'ye yeni döndüğü sıralarda Teberhende'de Melik Altuniye isyan çıkarmıştır. Bu isyanı sonlandırmak için harekete geçen ordu birliklerinin hareketini fırsat bilen Türk emirler harekete geçerek Teberhende'de Habeşî'yi öldürmüşlerdir. Raziye Begüm'ü de yakalayıp Teberhende Kalesi'nde tutsak etmişlerdir. Melik Altuniye, Türk emirlerin kendisine verdikleri destekle tutsak edilen Raziye Begüm'ü nikâhına almıştır. Ardından Delhi merkezi ele geçirmek için harekete geçmişlerse de başarılı olamamışlardır. Bu esnada gelişmeleri yakından takip eden ileri gelen devlet adamları İl-tutmuş'un diğer oğlu Muizzeddin'i tahta çıkarmışlardır. Raziye Begüm ile Melik Altuniye, Delhi'de kontrolü sağlamak için girişimlerde bulundularsa da sonuç alamamışlar ve bir süre sonra da Hinduların eline esir düşerek öldürülmüşlerdir.⁴⁰

İl-tutmuş, taht için mutad olanın ötesine geçerek, kızını veliaht tayin ederken tercihindeki isabeti kendisinden sonrası için gösterirken, Raziye Begüm de burada kısaca nakledilen olaylar karşısında gösterdiği idarî maharetiyle kendini göstermiştir. Başlangıç itibariyle saltanatına karşı muhalefet eden devlet adamlarını yanına çekmeyi bilirken ileride muhalif tutumunu gösterecek olanları da ortadan kaldırmayı ve uzaklaştırmayı bilmiştir. İşaret edilen olayların her aşamasında azmini ve kararlılığını sergilemeyi ve sonuna kadar mücadele etmeyi bilmiştir ki, Teberhende'de yaşanan gelişmeler ve Delhi tahtından sonuna kadar vazgeçmemek istemesi de bunun bariz örneği olmuştur. Orta Çağ Türk-İslâm çağı açısından Raziye Begüm'ün merkezinde yer aldığı olaylar silsilesi ve sonuçları, zamanının ötesine geçerek önemli cevaplar da oluşturmuştur. Bu cevaplar dizgesinde -Türk kadınının dirayetli duruşu, en zor anlarda dahi mücadeleden vazgeçmeme, gerektiğinde kılıcını kuşanma ve azimli bir şekilde inandıklarının arkasından gitme- yer almaktadır.⁴¹

5. Devlete Nüfuz Edebilmek veya Nesepten Sebebe Uzanan Dönüşümü Sağlamak

Delhi Türk Sultanlığı'nda Şemsîler Hanedanı'nın (1210-1266) hâkimiyet dönemindeki gelişmeler ve bunların sonucunda yaşananlar, kendisinden sonraki

283-284; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 394; Cöhce, "Hindistan'da...", s. 702.

40 Cüzcânî, *Tabâkât-ı Nâsırî*, s. 460-462; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 135-142; es-Sihri, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 26-27; Bedâünî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 59; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 244-245; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 32-33; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 619-620; Tetevî-Kazvîni, *Târîh-i Elfi-VI*, s. 3859-3860; Ahmed, *Siyasi Tarihi...*, s. 197-198; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 285; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 394-395; Cöhce, "Hindistan'da...", s. 702-703.

41 Bilal Koç, "Delhi Türk Sultanlığı", *Ortak Türk Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, C. IV, s. 279-281.

döneme önemli oranda tesir etmiştir. Bu gelişmelerden bir diğeri de İl-tutmuş'un saltanat döneminde bizzat kendisi gibi Türk ve memlûk asıllı olan devlet görevlileri arasından oluşturduğu Meclis-i Çihilgan/Kırklar Meclisi üyelerinin hanedan içerisindeki belirleyici rollerinin ve etkilerinin Raziye Begüm tarafından kırılması olmuştur. Söz konusu bu gelişme, çevreleyen hususlar açısından bakıldığında devletin üst noktalarındaki hâkimiyeti kırmak olarak görülebileceği gibi devletin müstakbelini şekillendirme çabasının bir sonucu olarak görülmüştür. Bu bağlamda Raziye Begüm kardeşi Rükneddîn'e karşı 1236'da hızlı, etkili ve sonuç alıcı mücadelenin ardından tahta geçtikten sonra, yukarıda da işaret edildiği üzere *emir-i ahurluk* makamına Cemaleddîn Yakut'u tayin etmiş ve bu durum Türk beylerinin tepkisine neden olmuş ve ardından da ilk fırsatını bulduklarında onu 1240'ta Teberhende'de öldürmüşlerdir. Ancak bu gelişmenin öncesine bakıldığında ve dönem kaynaklarının ortaya koyduğu hususlardan da anlaşıldığı kadarıyla Türk emirlerinin ve beylerinin sadece Raziye Begüm'e değil, Rükneddîn Fîrûz'a karşı da muhalefet ettikleri görülmektedir. Raziye Begüm ile birlikte hareket eden veya ona destek sunanların da (Evedd iktasında görev alan Melik Nâsiredîn Tayisî gibi) öldürüldükleri görülmüştür. Başlangıçta Raziye Begüm, bazı beylerle irtibat sağlayarak kimi muhalif beyleri ortadan kaldırırsa da tam manasıyla başarılı olamamış ve bunu 1240'ta Teberhende'de yaşanan mücadeleden de görüleceği üzere hayatıyla ödemiştir.⁴²

Bu cümleden olarak Raziye Begüm'ün yukarıda da işaret edildiği üzere kıyafet değişimindeki radikal kararı ile halk arasındaki konumu ve duruşu da Türk beyleri açısından bir diğer sorun kaynağı olmuştur. Dolayısıyla İl-tutmuş'un aldığı karar ile Raziye Begüm'ün devletin değişimi ve dönüşümü noktasındaki tutumları, Orta Çağ gerçeklikleri açısından önemli olduğu kadar radikal kararların varlığını da ortaya koymaktadır. Bu noktada İbn Haldûn'un devletlerin katlandığı hal ve devrelere dair bahsi ışığında Delhi'deki gelişmeler değerlendirilecek olunursa daha vazih bir şekilde vaziyet anlaşılacaktır. İbn Haldûn, devlet açısından beş hayat devresinin varlığını ortaya koyduğu kısmı kısaca şu şekilde özetlemek mümkündür.⁴³

“İlk devre, zafer ve maksatlara erişme, karşı koyanları kovma, devlet ve tahta sahip olma ve önce hükümet sürmüş olanların elinden devleti çekerek alma çağı”,

42 Cüzcanî, *Tâbâkât-ı Nâsirî*, s. 455-458; Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, s. 56; es Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 16-19, 21-23; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 240-243; Nizâmeddîn Ahmed, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 31-32; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 3844-3845; Ayrıca bkz. Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 619-620; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 281-282; Konukçu, “Hindistan'daki...”, s. 391-393; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 188-190; Cönce, “Hindistan'da...”, s. 701-703; Geniş bilgi için bkz. Bilal Koç, “Devletin Nesepten Sebebe Geçişine Direnen Bir Unsur Olarak Çihilganiler/Kırklar Meclisi”, ÇÜTAM, 2017, c. 2, S. 2, s. 93-97.

43 Koç, “Devletin ...”, s. 97-99.

ikinci devrede “asabiyyet eskisi gibi korunur. Devlet başkanı bu devrede köleler edinmeye ve ihsanıyla adamlar besleyerek onları kendisine yardımcı yapmaya önem verir, bunların sayılarını çoğaltır. Bundan maksadı devleti kendisiyle paylaşan ve devlette hükümdarın kendi hissesi nispetinde payları bulunan mensup olduğu uruğ ve boyları hakir düşürdüğü” dönem olarak nakleder. Üçüncü devreyi ise, “insanın tabiatıyla meyl ettiği devletin servet ve meyvelerinden faydalanmak, feragat ve rahatlık çağı”dır. Dördüncü devre “kanaat ve barışla yaşama çağı olup, hükümdarlar bu çağda kendilerinden önce gelip geçen hükümdarların eserlerini kendilerine örnek edip benzerleri olan hükümdarlarla barış üzere yaşarlar, onların izlerini karış karış kollayarak onların yolundan bir yana sapmazlar”. Beşinci devre “israf ve saçıp dağıtma çağı”dır.⁴⁴

İbn Haldûn'un yer verilen bu pasajından hareketle, İl-tutmuş ile birlikte hareket eden ve her türlü mihnete katlanan devlet adamlarının etkinliği, Raziye Begüm'ün devletin bütün kademeleri üzerinde etkin bir nüfuz oluşturma çabasının sonucu olarak kırılmak istenmiştir. Onun bu değişim ve dönüşümü sağlarken yaptığı işler, Orta Çağ'ın vaki gerçekleri üzerinden ve daha da önemlisi nakledildiği şekliyle İbn Haldûn'un teorik zeminiyle şekillendirmeye çalıştığı vaziyetten hangi anlamlar devşirilmesi gerektiğine de ışık tutmaktadır. Dolayısıyla Raziye Begüm'ün odağı da bu minval üzere gerçekleşen bir çabanın sonucudur.⁴⁵ Burada Raziye Begüm'ün merkezinde yer aldığı ve devletin nesepten sebebe uzanan dönüşüm çabası, idarede yeni bir mecra ve kadro oluşturma gayretine vasita kılınmak istenmiştir. Raziye Begüm, -engelsiz ve doğrudan hükmetme- yetkisini mümkün kılabilme adına bir değişimin ve tekâmülün önünü açmaya çalışmışsa da tam manasıyla başarılı olamamıştır. Aldığı karar ve bunun icra edilmesi hanedanın içinde bulunduğu karmaşayı daha da derinleştirmiş ve merkezî idareyi yetkinleştirme umdesini sağlayamamıştır. Saltanatının ve Şemsîler Hanedanı'nın geleceğine tesir eden sonuçlar doğurmuş ve Delhi tahtı, 1266 yılına kadar devam edecek istikrarsız bir sürece girmiştir.

6. Devlette İdare ve İnzibatı Kaybetmek veyahut Sultan, Devlet Adamları ve Halk Uyuşmazlığı

Sultan Raziye Begüm sonrası Delhi tahtı, mevcut karışıklığın artmasıyla birlikte kelimenin tam manasıyla derin bir buhranın içerisine düşmüştür. Raziye Begüm, babasının devlete ve merkezî idareye atfettiği değer ve kutsallığın gereği olarak zor duruma düşmesine rağmen sonuna kadar mücadele etmiş ve ölünceye kadar

44 İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 444-447; Koç, “Devletin”, s. 99.

45 Koç, “Devletin”, s. 99-100.

idareyi bırakmamıştır. Burada onun babasından emanet olarak aldığı -saltanat, halk ve hanedanı koruma hali- devletin kutsallığına bağlı olarak gelişen bir anlayışın ve kurgunun tezahürü olmuştur. 1240 sonrası kardeşi Muizzeddin Behrâm Şâh (1240-1242) da tahtına yönelik geliştirilen muhalif tutumlarla karşı karşıya kalmasına rağmen sonuna kadar mücadelesini sürdürmüştür. Bu minval üzere Behrâm Şâh, tahta çıktıktan sonra, “nâib” olarak tayin ettiği Melik İhtiyareddin İyitekin’in (Aytegin) idarî birimler ve devlet adamları üzerine kurmaya çalıştığı hâkimiyeti ve hemen ardından da kız kardeşini nikâhına almasını endişeyle karşılamıştır. Hatta onun daha da ileri giderek kendi kapısında saltanat alametleri olarak görülen -üç vakit nebet çaldırma, fil bağlı tutma, saraya hoca tayin etme ve beyler üzerinde tahakküm kurma- uygulamalara girişmesi üzerine Behrâm Şâh duruma el koymuş ve ona destek olan Vezir Nizâmü’l-Mülk Muhammed İvaz ile birlikte öldürtmek istemiştir. Melik İhtiyareddin öldürülürken, Vezir Nizâmü’l-Mülk kaçmayı başarmıştır.⁴⁶

Dinamik bir yapı olan devletin farklı birimleri ve görevlileri arasındaki uyum zaman zaman burada da işaret edildiği üzere -tahtta istikrarın ve güçlü sultan imajının olmaması- birbiri ardında yaşanan başkaldırıların önünü açmıştır. *Naiblik* ve Vezirlik makamında bulunanların karşı hareketleri yeni teskin edilmişken bu sefer de *emir-i haciplik* görevinde bulunan Melik Bedreddin Sungur, yaşanan kaostan istifade ederek merkezî idarenin kontrolünü ele geçirmek için devlet adamlarını ve görevlileri yanına çekmeye çalışmıştır ki, kısmi de olsa bunu başarabilmiş ve önceki Vezir Nizâmü’l-Mülk Mühezzebiddin ile temasa geçerek Delhi tahtında tam olarak kendisinin kontrolünde hareket edebilecek bir şehzadenin olmasını istemiştir. Bu doğrultuda Sultan’ın kardeşlerinden birisini tahta çıkarmak istemiş ve kendisine yardım edebilecek makamlarda bulunan devlet adamlarıyla irtibat temin etmişse de Sultan’ın gelişmelerden haberdar olması üzerine merkezdeki görevinden azledilerek Bedâûn iktasına görevlendirilmiştir. Onunla beraber hareket edenler de aynı şekilde görevlerinden uzaklaştırılıp sürgüne gönderilmişlerdir. Ancak daha sonra Melik Sungur merkeze çağrılarak gözaltında tutulmuş ve ardından da öldürülmüştür. Sultan Behrâm Şâh’ın bahsi geçen bu tayin ve tercihleri birkaç ay sonra emirlerin, meliklerin ve bir kısım Türklerin tepkisine neden olmuştur. Burada aslına bakılırsa tarafların karşılıklı korkularından ve güvensizlik hallerinden de bahsetmek mümkündür.⁴⁷ Burada bir diğer veçhesiyle Sultan’ın bulunduğu noktadan hareketle

46 Cüzcanî, *Tabâkât-ı Nâsırî*, s. 462-464; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 28-29; Bedâûnî, *Müntehabü’l-Tevârih*, s. 60; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 246-247; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 33; Hondmîr, *Hâbibü’s-Siyer-II*, s. 620-621; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 199; Konukçu, “Hindistan’daki...”, s. 397-398; Cöhece, “Hindistan’da...”, s. 703-704; Koç, “Delhi Türk Sultanlığı”, s. 280-281.

47 Cüzcanî, *Tabâkât-ı Nâsırî*, s. 464-465; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 29-30; Bedâûnî, *Müntehabü’l-Tevârih*, s. 60-61; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 247-248; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 33; Hondmîr, *Hâbibü’s-Siyer-II*, s. 621-622; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 200; geniş bilgi için bkz. Konukçu, “Hindistan’da-

-karşı duruşa- güçle cevap verme çabası da görülmektedir.

Devleti ve onun geleceğini koruma hali, istikrar içerisinde yönetme çabası ve hâkimiyet altında bulundurulan yerlerdeki halkı idare etme çabası, Delhi Türk Sultanlarını başından sonuna kadar motive eden ana unsur olmasına rağmen nakledildiği üzere yer yer bu pek mümkün olmamıştır. Bu duruma imkân vermeyen gelişmelerden bir diğeri de Moğolların ve Çağataylıların merkezinde yer aldığı unsurlar olmuştur. Özellikle Cengiz Han'ın 1221'de Celâleddin Harzemşâh'ın ardından Sind Nehri kıyısına ulaşması, Moğolların ve ardından da Çağataylıların önüne yeni bir coğrafyayı açmıştır ki, Delhi tahtını uzun süre meşgul eden ve yerel unsurlara karşı tam ve etkin bir mücadele sağlayamamalarına engel olan durum olmuştur. Bu minval üzere Behrâm Şâh döneminde de Moğol kumandanı Tayir öncülüğündeki birlikler Lahor önlerine gelerek burayı yağma etmişlerdir. Söz konusu saldırıya karşı hazırlıksız yakalanan Lahor Valisi Melik Karakaş, zor durumda kalarak Delhi'den yardım istemiştir. Destek kuvvetlerinin bölgeye doğru gittiği sırada Vezir Nizamü'l-Mülk, Sultan'a karşı taşıdığı intikam duygusunun sonucu olarak orduda karışıklık çıkarmıştır. Bu karışıklığın neticesinde ordunun Moğolları püskürtme şeklinde belirlenen ana planı ortadan kalkmıştır. Sultan'ın, beyler ve onlara bağlı Türklerle arasını bozma planını taşıyan ve tamamen Sultan'ı yanlış yönlendirmeye dayalı olarak gelişen plan doğrultusunda Moğollara yönelik gelişecek olan harekât kesintiye uğramış ve Sultan'ın bulunduğu Delhi'ye dönmüştür. Neticede Sultan'ın da aralarında bulunduğu pek çok kişi 1242'de hayatını kaybetmiştir.⁴⁸

Sultanlık makamına yüklenen misyon, burada da işaret edildiği üzere, İl-tutmuş sonrası karar organları ve makamlarla uyum içinde çalışmamıştır. Bunun yanı sıra Delhi tahtında oturan sultanların kendi gündemlerini belirleyememeleri, ilk fırsatta bazı devlet adamlarının merkezinde yer aldığı başkaldırıların önünü açmıştır. Asıl olanın devleti ve hanedanı ayakta tutmak olduğunun bilincinde olmalarına rağmen İl-tutmuş nesli, buna pek dikkat etmemişlerdir. Özellikle devlet adamlarına yönelik etkin bir politika takip edilmemesi -tam itaat sağlanması, yanlışlarına karşı caydırıcı cezalandırma gibi- yerelde var olan sorunu diğer şehirlere de yayabilmiştir. Aybek ve İl-tutmuş gibi güçlü figürler, siyaseten ve idareten kendilerini otorite olarak kabul ettirebilmişlerdir. Bir diğer ifadeyle onların gücü ve otoriteyi dengeli ve eş zamanlı kullanmaları, saltanatlarını da dinamik hale getirmiştir. Ancak hem

ki...", s. 398-399; Cönce, "Hindistan'da...", s. 704; Koç, "Delhi Türk Sultanlığı", s. 281.

48 Cüzcanî, *Tâbâkât-ı Nâsirî*, s. 467-468; es-Sihri, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 31-32; Bedâüni, *Mün-tehâbü'l-Tevârîh*, s. 61; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 248-249; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 34; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 622; Tetevî-Kazvîni, *Târîh-i Eljî-VI*, s. 3860-3861; Ahmed, *Siyasi Tarihi...*, s. 201-202; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 288; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 399-400; Cönce, "Hindistan'da...", s. 704; Koç, "Delhi Türk Sultanlığı", s. 281.

Rükneddîn Fîrûz, hem Raziye Begüm hem de Behrâm Şâh güç-otorite bağını tam sağlayamamışlardır ki, dönemleri, devletin ve hanedanın mevcudiyetini tehlikeye sevk eden pek çok siyasî ve askerî gelişmeye sahne olmuştur. Aybeg ve İl-tutmuş dönemlerinde, hâkimiyet altında bulundurulmuş yerlerle birlikte Hinduların ve diğer gayrimüslim toplulukların alacağı ve duracağı konumu tayin eden bir hanedanın varlığı söz konusu iken sonraki dönemlerde Moğollar gibi dış bir gücün Kuzey Hindistan'a ulaşmasının önü açılmıştır. Dolayısıyla pek çok bileşeni olan devletin oturduğu temel fikriyat, yönetici ile yönetilen arasındaki uyumu sağlamak ve mevcut düzeni korumaktır.

Delhi tahtındaki istikrarsızlık ve uyuşmazlık, Alâeddîn Mesûd Şâh (1242-1266) döneminde de devam etmiştir. Başlangıçta idarî kademelere gerekli tayinleri yaptıktan sonra, mevcut olan karışıklık halini teskin etmeye çalışmıştır ki, yeniden Vezir Nizâmü'l-Mülk Mühezzeddîn idarî birimler üzerinde tam hâkimiyet kurmak için harekete geçmiş ve fiilî olarak aktif görevlerde bulunan Türkleri görevden uzaklaştırması tepkilere neden olmuş ve ardından da öldürülmüştür. Sultan, bu esnada Lekhenevî'de yaşanan kalkışma hareketini kontrol altına aldıktan sonra yeni atamalar yapmış ve bölgedeki karışıklığı teskin etmeye çalışmıştır. Bir taraftan Delhi'de ileri gelen devlet adamları ile müzakerelerde bulunarak amcaları Melik Nâsireddîn ile Melik Celâleddîn'i serbest bırakarak, iç karışıklığı durdurmak istemiştir. Daha da önemlisi belki de onlara güvendiğini göstermek için Melik Celâleddîn'in uhdesine Kannuc iktasını verirken Melik Nâsireddîn'e de Behrâyîç'i bırakmıştır.⁴⁹ Bir diğer ihtimalin varlığından daha bahsetmek gerekirse merkezde uzun süredir devam eden ve içerisinde şehzadelerin, meliklerin, emirlerin ve ileri gelen diğer devlet adamlarının yer aldığı birikmiş uyuşmazlığı dağıtmak istemiş olması da mümkündür. Dolayısıyla burada mevcut karışıklık, İl-tutmuş sonrası tahta çıkan diğer sultanlarda olduğu gibi Mesûd Şâh'a da nasıl bir siyasî düzenleme yapması gerektiğini göstermiştir.

Ancak gelişmeler, Sultan'ın istediği ölçekte olmamış ve önce 1244'te Lekhenevî, Hindular tarafından kuşatılmış ve zor durumda kalan bölge idarecisi Melik İzzeddîn'in yardım talebi üzerine Sultan, Delhi'den Melik Temür Han'ın uhdesine verdiği yardımcı askerî birliği bölgeye sevk etmiştir. Her iki melik arasında çıkan uyuşmazlık üzerine Melik İzzeddîn görevden el çektilerik merkezde çağrılmıştır. Delhi ve ona bağlı yerlerde yaşanan kargaşa hali önceden olduğu gibi yeniden Moğollara fırsat vermiş ve Uçç tarafında saldırmışlardır. Bu gelişme karşısında hemen harekete

49 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsirî*, s. 469-470; a.mlf., II, s. 53-54; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 33; Herevî, *Tâbâkât-ı Ekberî*, s. 34; Esterâbâdî, *Târih-i Firîşte*, s. 250-251; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 622-623; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 3861; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 204-205; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 400-401; Cöhece, "Hindistan'da...", s. 704.

geçen Sultan, Melik Balaban'ın kontrolüne verdiği birlikleri bölgeye göndererek Moğolları geri çekilmeye mecbur bırakmıştır.⁵⁰ Rükneddîn Fîrûz ve Behrâm Şâh dönemlerine kıyasla Mesûd Şâh, bir miktar kontrolü sağlamada başarılı olsa da bir müddet sonra o da idareden elini çekerek kendisini zevk ve eğlenceye vermiştir. Onun bu durumuna bağlı olarak yakın çevresinde görev alan Türk beylerine karşı katı tutumu kabul edilemez görülmüş ve ardında da tutsak edilmiştir. Delhi tahtına İl-tutmuş neslinden birisinin geçmesi için görüş birliğine varan beylerin onayı ile tahta Melik Nâsireddîn çıkmıştır.⁵¹

7. Kutsanan Devletin Açmazı: Müstakil Hareket Etmek veyahut İsyân Etmek

Nakledildiği üzere Delhi tahtındaki isimler değişmekle birlikte hanedanın temel sorunlarına dönük olarak etkili ve kalıcı bir çözüm bulunamaması, siyasî ve idarî bakımlardan devleti çıkmaza sürüklemiştir. Bir taraftan kutsallık/kutluluk atfedilen ve ayakta kalması için mücadele eden devlet adamları varken diğer taraftan kendi nüfuzunu sağlamlaştırmak için mücadele edenlerin ortaya çıkması içeriden ve dışarıdan gelebilecek muhtemel saldırıların önünü açmıştır. Bu bağlamda ortaya konulduğu üzere, dış güç olarak -Moğollar- içeriden ise hem gayrimüslim topluluklar hem de diğer yerel unsurlar saldırıya geçmişlerdir. Dolayısıyla pek çok bileşenin bir araya gelmesi, sultanların gelişmelere ve olaylara vaziyet edemeyişleri, devlet adamlarının ast üst ilişkisine gereği gibi riayet edemeyişleri birleşince bahsi geçen olaylar hanedanı zor duruma düşürmüştür. Yine mevcut devlet teamülüne istenildiği şekilde işleyiş kazandıramama, Raziye Begüm dönemiyle başlayan Türk emirlerinin nüfuzu ve belirleyiciliği meselesi etrafında kısır bir çekişmeye dönüşmüştür. Dolayısıyla burada salt bir taht kavgası ve onun etrafında gelişen olaylar manzumesinden ziyade karşılaşılan olayların tarihî süreç içerisindeki akışlarına da odaklanmak gerekir.

Bu cümleden olarak ifade edilenleri biraz daha vuzuha kavuşturmak açısından İbn Haldûn'a müracaat edilecek olunursa; o, hanedanlıkta görülen aksaklıkların keyfiyetini ortaya koyduğu pasajında, devletin iki esas üzerine bina edildiğini

50 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsirî*, s. 470-471; a.mlf., II, s. 54; es-Sihri, *Târih-i Mübâreşkâhî*, s. 33-34; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 34-35; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 62; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 251; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 623; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 205-206; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 401-402; Cönce, "Hindistan'da...", s. 704-705; Neslihan Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, ASAM Yayınları, Ankara, 2000, s. 91-92.

51 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsirî*, s. 471; a.mlf., II, s. 56; es-Sihri, *Târih-i Mübâreşkâhî*, s. 34; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 35; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 62; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 251; Hondmîr, *Hâbibü's-Siyer-II*, s. 623; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 3881-3882; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 206-207; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 289; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 402; Cönce, "Hindistan'da...", s. 705.

bildirir. Bunları asker ve ordu olarak tabir edilen -şevket ve asabiyet- ile devletin ihtiyaç duyduğu ve ordunun ayakta kalabilmesi için lüzumlu gördüğü -mal ve para- olarak sıralar. Devamında da hanedanlık veya devlette aksaklığın ve bozulmanın öncelikli olarak bu iki ana esas üzerinde karar bulduğunu kaydeder.⁵² İl-tutmuş ve nesli etrafında gelişen olay örgüsünde de benzer esasların hâkim olduğu görülür. İl-tutmuş ile beraber cesamet kazanan Delhi merkezli hanedanlık, idareden, orduya, adaletten hazineye varıncaya kadar tam bir oto kontrol üzerine tesis edilmiştir. Ancak onun vefatı sonrasında yaşanan uyuşmazlıklar hanedanın bütün birimlerine sirayet etmiştir. Kırklar Meclisi üyesi olan Türk beylerin ve meliklerin ordu ve idarî birimlerden uzaklaştırılma girişimleri Raziye Begüm ile başlamış, kardeşleri ve sonrasında gelen hükümdarlarla devam etmiştir. Devletteki bu kan değişimi daha sonra hazine ve vergi tahakkukunda da görülecektir ki Delhi tahtındaki istikrarsızlık ve ardı arkası kesilmeyen iç çekişmeler hazinayı de boşaltmıştır.

İç çekişme bahsinden hareketle Delhi tahtı, 1246'da Alâeddîn Mesûd Şâh'ın tahttan indirilmesiyle birlikte bir kez daha el değiştirmiş ve İl-tutmuş'un oğullarından Nâsireddîn Mahmûd Şâh (1246-1266) tahta geçmiştir. İlk olarak sık sık Moğolların taarruzda buldukları Multan ve Sind Nehri civarındaki yerlerde kontrolü sağlamaya çalışmıştır. Ardından emir-i hacip makamında bulunan Uluğ Han Balaban'ın talebi üzerine, ordu içerisindeki yaşlı emirlerin emekliye sevk edilme işlemini yapmıştır.⁵³ Daha sonra 1248'de Düab bölgesindeki korunaklı kalelerden birisi olan Talsanda Kalesi'ni ele geçirmiş, akabinde Melik Balaban'ın önerisiyle isyan etmesi muhtemel olan Kalincar ile Kara arasındaki yerlerde bulunan kale ve hisarlar üzerine akın düzenlemiştir. Ancak bu esnada Sultan'ın kardeşi Melik Celâleddîn Mesûd, Melik Balaban'ın hanedan içerisindeki etkin konumundan dolayı öldürüleceğini düşünüp Sentûr Dağı'na kaçmıştır. Sultan Nâsireddîn açısından gelişmeler bunlarla sınırlı kalmamış, bir taraftan civar bölgeler üzerinde etkili bir idarî ve askerî hâkimiyetin yeniden tesis edilmesi için akınlarda bulunmak amacıyla görev verirken diğer taraftan da Delhi'de Kadîm İmâdeddîn'e görevinden el çekirmiştir. Aynı sıralarda Bedâûn tarafında bulunan İmâdeddîn Reyhân da öldürülmüştür. Sultan, Renthênbûr tarafına ordu sevk ettiyse de istediği ve beklediği sonucu alamamıştır.⁵⁴ Yine bu dönemde Cûn Nehri kıyısında bulunan Hindular üzerine ve Multan civarında

52 İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 558-559.

53 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 471-472, 477-479; a.mlf., II, s. 56-57 ayrıca bkz. İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 143-150; es-Sihri, *Târih-i Mübârekeşâhî*, s. 34-35; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 35; Bedâûnî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 64; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 252-254; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 213-216; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 403; Cönce, "Hindistan'da...", s. 705; Durak, *Hindistan'a...*, s. 93.

54 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 480-483; a.mlf., II, s. 57-59; es-Sihri, *Târih-i Mübârekeşâhî*, s. 33, 36; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 35-36; Bedâûnî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 64; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 255-256; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 216-217; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 404; Cönce, "Hindistan'da...", s. 705.

bulunan Moğollar üzerine akın düzenlenmiştir.⁵⁵

Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh, askerî seferlerine devam etse de hâkimiyet altında bulundurulmuş yerlerde istediği ve beklediği şekilde tam bir kontrol sağlanamamıştır. Bu doğrultuda Delhi ordusuna bağlı birlikler, 1251'de Nagor, Güvâlyâr, Çendiri, Narval ve Malva taraflarına akınlarda bulunmuştur. Özellikle Malva önlerinde yaşanan mücadele neticesinde ordu birlikleri pek çok ganimet elde etmişlerdir.⁵⁶ İfade edildiği üzere kendisinden önceki sultanlar gibi Nâsireddîn Mahmûd'un işi kolay olmamış ve pek çok sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bunlar karşısında meseleleri sağlam bir şekilde etüt etmediği de olmuştur ki, kayınpederi Uluğ Han Balaban'ı merkezden uzaklaştırarak Suvalek ve Hansi tarafına göndermiştir. Akabinde de Hindu devşirmesi olan İmâdeddîn Reyhân Sultan'ı etkileyerek *vekil-i der* makamına getirilmiştir.⁵⁷ Öyle ki Sultan, Melik Balaban ve onun amcasının oğlu Melik Nusreteddîn'i etkisiz hale getirmek için sefere çıktıysa da onları yakalayamamıştır.⁵⁸ Sultan, 1254'te ise Bardar, Bicenor, Mivâpûr, Ganj Nehri, Rahan Nehri, Kathir ve Bedâûn'u içine alan bölgelere akınlar düzenleyip, pek çok ganimet elde etmiştir. Ardından Delhi'ye dönüp yeni atamalar yapmıştır.⁵⁹ Hanedan üyeleri arasındaki anlaşmazlıklar son bulmamış, bu defa da Sultan'ın kardeşi Melik Celâleddîn kendisine destek veren melikler ile birlikte Teberhende'de isyan çıkarmıştır. Sultan bölgeye doğru hareket edip, sıcak mücadelenin yaşanmaması için muhalif beylerin isteklerini dinleyip, *vekil-i der* makamında bulunan İmâdeddîn Reyhân'ı görevden almıştır.⁶⁰

Sultan Nâsireddîn açısından bakıldığında 1255 ve 1256 yılları, Melik Kutluğ Han ile mücadeleyle geçecektir. Kutluğ Han'ın, annesi Melike-i Cihân ile evlenmesini kabul edemeyen Sultan, onları Evedd iktasına sürgün ettiyse de merkezinde onların

55 Cüzcânî, *Tabâkât-ı Nâsiri*, s. 483-484; a.mlf., II, s. 61-62; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 36; Bedâûnî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 64; Ahmed, *Siyâsi Tarihi...*, s. 219; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 404-405; Cönce, "Hindistan'da...", s. 705.

56 Cüzcânî, *Tabâkât-ı Nâsiri*, s. 484-486; a.mlf., II, s. 62-63; es-Sihrindî, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 36; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 36; Bedâûnî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 64; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 256-257; Ahmed, *Siyâsi Tarihi...*, s. 219-220; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 404-405; Cönce, "Hindistan'da...", s. 705.

57 Cüzcânî, *Tabâkât-ı Nâsiri*, s. 486-487; a.mlf., II, s. 63-64; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 257-258; Ahmed, *Siyâsi Tarihi...*, s. 221; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 292-293; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 405; Cönce, "Hindistan'da...", s. 705-706; Kortel *Delhi Türk...*, s. 94.

58 Cüzcânî, *Tabâkât-ı Nâsiri*, s. 487; a.mlf., II, s. 64-65; Bedâûnî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 64; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 258; Ahmed, *Siyâsi Tarihi...*, s. 221-222; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 292-293; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 405; Cönce, "Hindistan'da...", s. 706; Durak, *Hindistan'a...*, s. 94.

59 Cüzcânî, *Tabâkât-ı Nâsiri*, s. 487-488; a.mlf., II, s. 65; es-Sihrindî, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 36-37; Bedâûnî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 64; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 258; Ahmed, *Siyâsi Tarihi...*, s. 222; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 406; Cönce, "Hindistan'da...", s. 706.

60 Cüzcânî, *Tabâkât-ı Nâsiri*, s. 488-489; a.mlf., II, s. 65-68; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 36-37; Bedâûnî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 65; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 258-259; M. Fuad Köprülü, "Balaban", İA (MEB), c. 2, s. 264; Ahmed, *Siyâsi Tarihi...*, s. 223-224; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 294; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 406; Cönce, "Hindistan'da...", s. 706.

yer aldığı karışıklıklar, devleti uğraştırmıştır ve nihayet Melik Balaban'ın uhdesine verilen birlikler, Selmûr Dağı civarında Melik Kutluğ'u yakalayamasalar da ona destek olanları öldürmüşlerdir.⁶¹ 1257'de ise Melik İzzeddîn ile Kutluğ Han, Delhi Sarayı'ndan kendilerine destek olanlarla birlikte Multan ve Uçç'ta isyan çıkarmışlardır. Kısa süre sonra Delhi'nin dış kısımlarına kadar gelmişlerse de şehrin ele geçirilmesinin zor olduğunu görerek tekrar Suvalek tarafına çekilmişlerdir.⁶² Yine 1257 yılının sonlarına doğru Moğol kumandanı Salın Noyan öncülüğündeki birlikler Multan ve Uçç tarafına saldırı düzenlemişlerse de 1258 yılı başlarında Sultan Nâsireddîn bizzat ordunun başında bölgeye doğru hareket etmiştir. Oldukça kalabalık bir ordu ile harekete geçtiğini öğrenen Moğollar Horasan'a geri çekilmişlerdir. 1259'da Moğol Hanı Hülegü, elçilerini Delhi'ye yollayarak anlaşma sağlamak istediysen de Sultan kabul etmemiş ve mücadele için harekete geçmiştir. Ancak Moğollara karşı koyma noktasında beyler arasındaki görüş ayrılığı üzerine istenilen şekilde karşı akın düzenlenememiştir. Bu esnada Sultan, sadece Lekhenevî, Kara, Behyâne, Kol, Balaram ve Güvalyar gibi yerlerde bazı yeni atamalar yapmıştır.⁶³ 1260'ta Melik Uluğ Han Balaban'ın komuta ettiği ordu Mivat'ta çıkan isyanı bastırmak için harekete geçmiş ve pek çok ganimet elde etmiştir. Aynı yıl içerisinde Sultan, büyük bir ordu toplamak için harekete geçmiş ve bu orduya geçit merasimi yaptırarak Moğollara karşı hanedanın gücünü göstermek istemiştir.⁶⁴

8. Yöneticinin Ahlakı Devlete Ahlak Olur

Orta Çağ İslâm kaynaklarının hanedanlara ve hükümdarlara yönelik nakilleri arasında en dikkat çekici yönlerden birisi de karakter tahlillerine yer vermesidir. Bahis mevzuu bu tahliller dönemi ve karşılan zorluklarda hükümdarların nasıl bir tutum takındıklarına yönelik bilgiler de sunmaktadır. Bunlardan birisi de Sultan Nâsireddîn Mahmûd Şâh'ın devlet hazinesi bağlamında ortaya koyduğu duruşla alakalıdır. Dönem kaynakları, Sultan'ın bütün giderlerini bir yıl içinde iki tane *Kur'ân-ı Kerim*'i yazarak elde ettiğini, ailesinin ve kendisinin giderleri için hazineden herhangi bir şekilde harcama yapmamayı ilke edindiğini nakletmektedirler. Hatta

61 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 489-491; a.mlf., II, s. 69-73; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 37; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 65; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 259; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 224-226; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 406; Cöhce, "Hindistan'da...", s. 706.

62 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 492-494; a.mlf., II, s. 75-76; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübâreşkâhî*, s. 37-38; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 259-260; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 226-227; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 294-295.

63 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, s. 494-495; a.mlf., II, s. 76-77, 79; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübâreşkâhî*, s. 38; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 65-66; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 260; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 227-228; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 295.

64 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsırî-II*, s. 83-88; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 230-231; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 295-296; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 406-407; Cöhce, "Hindistan'da...", s. 706; Durak, *Hindistan'a...*, s. 97-99; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 204-206.

Kur'ân-ı Kerim'i kendisinin yazdığını bilmesini dahi istemediği ve çoğalttığı nüshaların da yaygın bir fiyat üzerinden satılmasını istediği bildirilmektedir. Onun bu meyandaki bir diğer duruşu da eşinin (Uluğ Han Balaban'ın kızı) ekmek yaparken elinin yandığını ifade edip, bir cariyeye almasını ve bu işleri onun yapmasını istediğinde de devlet hazinesinden kendisinin ve ailesinin kişisel ihtiyaçlarını karşılayacak birisinin istihdam edilmesinin doğru olmayacağını ifade etmiştir. Akabinde de bulunduğu medeniyet dairesinin temel yaklaşımlarından hareketle devlet hazinesinin Allah'ın bütün kullarının hakkı olduğunu söyleyerek daha kesin bir noktadan eşinin isteğini gerçekleştiremeyeceğini bildirmiştir.⁶⁵

Devletlerin veya hanedanların tarihine bakıldığında öncesinden aldığı ve devam ettirdiği uygulamalar olmakla birlikte kendisinden sonrasına da kalıcı izler bırakacak uygulamaları olmuştur. Dolayısıyla onların tarihî süreçlerinde veya dokularında geleceklere yönelik planlamalar, öngörüler ve kararlar olmuştur. Bu itibarla Sultan Nâsireddîn'in eşinin isteği karşısındaki tutumu, kendisinden öncesine ve sonrasına yönelik öncelendiği yapıların olduğuna işaret etmektedir. Yine Sultan'ın nasıl bir devlet adamı olduğu sorusuna cevap oluşturacak şekilde, bir ön bilgi veren bu kararı, onun kişisel ahlakının devlet adamı olduktan sonra devletli ahlakına da sirayet ettiği görülmektedir. Siyasî tarihe yönelik nakledilen bu dizgeler, bir farkındalığın varlığını ortaya koymanın yanı sıra kültürel arka plana ve o kültürün var ettiği -istisnasız dürüstlük- ilkesine de bir göndermedir. Kısacası, nakledilen bu yaklaşım ve ahlaklı duruştan hareketle insan arzusuna uygun bir tavrın varlığını ortaya koymak esastır. Dünyün zamanımıza malum eylediği hususları kalıcı kılan tarihî kayıtlardan birisi olan bu bahis, istenilen karşısında mütereddit ve kararsız kalmayarak istenileni anında geri çevirmesini bilen bir devlet terbiyesinin ve ahlakının derin köklerini nakletmektedir.

9. Devletin Varlığını Ortaya Koymak ve Sonuç Almak

Sultan Balaban, memlûk asıllı olup, Moğol istilasının Türkistan'da meydana getirdiği yıkıcı etkinin ardından esir alınıp önce Bağdat ve Gücerat'a ardından köle tüccarları kanalıyla Delhi'ye getirilmiştir. Balaban, ilk olarak İl-tutmuş tarafından köle olarak alınıp sarayda çeşitli görevlere getirilmiştir. İlk olarak *hassedâr* (sultanın özel hizmetçiliği) görevine getirilmiş, ardından İl-tutmuş'un azat ettiği köleler arasına girmiş ve Kırklar Meclisi üyeleri arasında yer almıştır. İlerleyen süreçte, Raziye Begüm döneminde *emir-i şikâr* olarak atanmıştır. Belli bir süre sonra Raziye Begüm'ün Türk beylerine karşı aldığı katı tutum üzerine muhalif kesim içinde yer almıştır.

65 Berenî, *Târîh-i Firûzşâhî*, s. 26; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 156-157; Esterâbâdî, *Târîh-i Firîşte*, s. 252, 263; Bedâüni, *Müntehabü'l-Tevârih*, s. 63; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 37; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 232; Cönce, "Hindistan'da...", s. 706.

Raziye Begüm sonrası, Behrâm Şâh döneminde *emir-i ahurluk* görevine getirilmiş ve bu dönemde pek çok gelişmenin içinde yer almış ve herkesin sevgisini kazanmıştır. Mesûd Şâh döneminde ise *emir-i hacip* olarak atanmış ve bu dönemde 1245'te Moğolların Mengütay önderliğindeki birliklerinin geri çevrilmesinde önemli rol oynamıştır. 1246'da kızının Sultan Nâsireddîn Mahmûd ile evlenmesinin ardından *nâibü'l-mülk* makamına tayin edilmiş ve 1252'ye kadar görevini sürdürmüştür. İmâdeddîn Reyhân'ın aleyhindeki girişimleri üzerine görevden alındıysa da 1254'te aynı görevine yeniden iade edilmiştir. Melik Balaban, Sultan Nâsireddîn döneminde hem Moğollarla yapılan savaşlarda hem içeride çıkan isyanlarda hem de Hindularla olan mücadelede etkin bir rol oynamıştır.⁶⁶ Söz konusu gelişmeleri kapsayıcı olması bakımından aşağıdaki nakli vermek yerinde olacaktır.

Sultan İl-tutmuş hayattayken devlet, Mısır Sultanlığı/Mısır Memlûkleri, Irak, Horasan ve Harezmi hükümdarları ile eşit haldeydi. Yukarıda ortaya konulduğu üzere, İl-tutmuş'un vefatından sonraki otuz yıl içinde devlet, onun çocuklarının saltanatında yıprandığı gibi, hazine boşalmış, devletin ahırında at dahi kalmamıştı. Saltanatın gücü ve sermayesi, Türk memlûkler arasında paylaşıldığı için devletin bütünlüğü de dağılmıştı. Öyle ki İl-tutmuş'un vefatından sonraki on yıl içinde, dört çocuğu tahta çıkmıştı. Çok küçük yaşlarda olmaları, hâkimiyet kurmalarına izin vermediği gibi, bir taraftan da onlar kendilerini zevk ve eğlenceye vermişlerdi. Bu durum, Türk memlûklerin devlet idaresini ele geçirmelerine imkân vermiştir. Devlet içinde kuvvet kazanmalarıyla birlikte Türk memlûkler, devlet ileri gelenlerini kendi taraflarına çekmişlerdir. Hatta bir süre sonra Türk emirler, kendi aralarında senin elinde benden fazla ne var? Benim çıkamayacağım hangi mevkiye çıkabilirsin? şeklindeki sözlerle birbirleri üzerinde üstünlük yarışına girmişlerdir. Sultan Nâsireddîn Muhammed Şâh'ın 1246-1266 yılları arasındaki saltanatında devleti, onun vekil olarak belirlediği Uluğ Han Balaban idare etmiştir. Berenî'nin ortaya koyduğu şekliyle, İl-tutmuş döneminde devleti ve devlet adamlarını bir arada tutan şey, Cengiz Han ile Moğolların istilasına karşı ortak hareket etme düşüncesiydi. Bu durum, İl-tutmuş'un makamının Sultan Mahmûd'un makamı gibi değerli ve önemli görülmesini sağladı. Zikredilen bu gelişmeler, devleti yıpratmış gibi, önü almamaz şekilde her yerde isyanların başlamasına da sebep oldu. Balaban, bu gelişmeler ve karışıklıklar içerisinde de devlete hizmet

66 Cüzcânî, *Tâbâkât-ı Nâsiri-II*, s. 47-49, 51-57; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 265-266; Köprülü, "Balaban", s. 263-265; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 237-240; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 282-296; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 408-409; Orhan Köprülü, "Balaban Han", *DİA*, 1992, c. 5, s. 3; Cönce, "Hindistan'da...", s. 706-707.

etmeyi sürdürdü.⁶⁷

Sultan Balaban'ın ilk ve en önemli işlerinden birisi uzunca bir süredir Delhi halkında can ve mal güvenliği bırakmayan asayiş sorunlarına neden olan Meoların faaliyetlerini sonlandırmak için harekete geçmesi olmuştur. Bu doğrultuda 1266 yılının sonlarında harekete geçen ordu birlikleri yaklaşık bir yıl Meoların bulunduğu ormanlık alanda kontrolü sağlamaya çalışmışlar ve nihayetinde pek çoğu ölü ele geçirilmiştir. Devletin tam hâkimiyetini sağlamak isteyen Balaban, Gopalpûr civarından başlayarak belirlenen yerlerde karakollar kurulmasını istemiş ve civar yerlerdeki vilayetler ile kasabaları tecrübeli komutanlara ikta olarak vermiştir.⁶⁸ Yine asayiş ve yol güvenliğini temin için Kanpal, Patyalî ve Behuçpûr bölgelerine doğru sefere çıkan Sultan, başarılı akımların ardından ileri karakollar kurmayı da ihmal etmemiştir. Aynı zamanda bölgeye kendisine bağlı olan toplulukları yerleştirmeyi ihmal etmeyerek Afganları yeni kurulan hisarlara yerleştirmiş ve ziraatla uğraşmalarını istemiştir. Aynı sıralarda Bedâûn, Amroha, Senbel, Kanuri ve Kaytheir taraflarında çıkan isyanlar da kontrol altına alınmış, isyana katılanlar cezalandırılmışlardır. Bu seferler sayesinde kuzey kesimlerden Delhi'ye ulaşan yolların emniyeti bir süreliğine olsa sağlanmış.⁶⁹ 1268-1269 yıllarını Cûd Dağı civarındaki isyan girişimlerini kontrol almakla geçiren Sultan, bölgede kontrolü sağladıktan sonra Lahor tarafına geçip, Moğolların yağma ve talan ettikleri yerleri imar ettirmiştir.⁷⁰

Sultan Balaban'ın, yukarıda işaret edildiği üzere, Sultan Nâsireddîn Mahmûd döneminde tespit ettiği hususlardan birisi, orduda fiilî olarak görev almayan askerlerin maaş ve ikta sahibi olduklarına dair durumu ortaya çıkarması olmuştur. Tahta geçtikten birkaç yıl sonra yine bu minval üzere haksız gelir elde eden askerlerin olduğu bildirildiğinde ikta defterlerinin önüne getirilmesini istemiş ve duruma el koymuştur. Bu doğrultuda yaşlı emirler ile gazilere 40-50 tenge maaş bağlanmasını ve ellerinde tutukları iktalı köylerin *halisa araziye* dönüştürülmesini emretmiştir. Orta yaşta veya gençlik çağında olan askerlere maaşlarının gösterecekleri kapasiteye göre maaş ödenmesini, köylerin ikta olarak onlara verilmemesini, mevcut ihtiyaçları

67 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 25-28.

68 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 55-57; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 40-41; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 274; Köprülü, "Balaban", s. 265; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 254; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 297; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 409; Cönce, "Hindistan'da...", s. 707.

69 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 57-59; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 40; Bedâûnî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 89; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 41; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 274-275; Köprülü, "Balaban", s. 265; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 254-255; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 297; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 409; Cönce, "Hindistan'da...", s. 707.

70 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 59-64; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 40; Bedâûnî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 89; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 41-42; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 275-276; Köprülü, "Balaban", s. 265; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 255; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 297; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 409; Cönce, "Hindistan'da...", s. 707; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 331-332.

ortaya çıktığında bunları divandan talep etmelerini istemiştir. Yetim çocuklarının ise istenilen at ve silahı divana ulaştırmaları istenmiş, dul kadınların ve yetim kalan çocuklarının ihtiyacı olan mahsulü köylerden almalarına olanak sağlanması hedeflenmiştir. Ancak Sultan'ın belirlediği bu usuller yaşlı emirlerin ısrarcı tutumları karşısında hayata geçememiştir.⁷¹ Balaban bir taraftan devlette sıkı tedbirlerle kontrolü sağlamaya çalışırken diğer taraftan da kendisine isyan etmesi muhtemel olan ileri gelen devlet adamlarını cezalandırmıştır. Bunlar arasında Moğol akınlarına karşı kuzey hudutlarında önemli görevler ifade eden Melik Nusreteddin Şir Han'ı kendisine biat etmek için Delhi'ye gelmediği gerekçesiyle zehirleterek öldürmüştür. Onun ölümü ve kurduğu askerî seddin ortadan kalkması Balaban'ı zor durumda bırakmıştır. Moğol akınını durdurmak için 17-18 bin kişiden oluşan büyük bir ordu kurarak Multan civarında bulunan Moğolları geri püskürtmüştür.⁷²

Bütün mücadelelerinde sonuç almayı hedefleyen Sultan Balaban, karşılaştığı sorunların eş zamanlı olması, geniş bir alanda siyasî hâkimiyet sürmesi ve bölge idarecilerinin isyan girişimleri karşısında odağını tek bir noktaya verememiştir. Bu minval üzere 1279-1280 yılları Sultan'ın Lekhnevî idarecisi olan Tuğrul Han'ın isyan girişimi ve onun bastırılmasına dönük askerî faaliyetlerle geçmişse de düzenlenen iki seferde de Delhi ordusu sonuç alamadığı gibi yenilmiştir.⁷³ Sultan, Lekhnevî'deki sükûneti tam olarak sağlamak için kendisi bizzat ordusunun başında sefere çıkmış ve Tuğrul'u yakalamak noktasında kararlı olmuştur. Bu minval üzere onu takip etmek için Cacağâr ve Sonargâno taraflarına kadar gitmiştir. Nihâi olarak ve uzun uğraşların ardından Tuğrul ve beraberindekiler yakalanarak öldürülmüşlerdir. Sultan aralıklarla olsa da üç yıl süren seferin ardından Lekhnevî bölgesinin idaresini oğlu Buğra Han'a vererek bölgeden uzaklaşmıştır.⁷⁴ Sultan Delhi'ye döndükten sonra söz konusu edilen isyana destek verenlerin elebaşlarını darağacı kurdurarak astırmak

71 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 59-64; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübârekşâhi*, s. 40; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 89; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 41-42; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 275-276; Köprülü, "Balaban", s. 265; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 255; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 297; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 409; Cönce, "Hindistan'da...", s. 707; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 331-332.

72 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 64-66, 69, 80-81; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 171-181; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübârekşâhi*, s. 40; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 89-90; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 42-43; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 276-281; Köprülü, "Balaban", s. 265; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 257-258; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 298; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 410; Cönce, "Hindistan'da...", s. 707-708.

73 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 81-84; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 165-170; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübârekşâhi*, s. 40-41; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 89; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 43-44; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 281-282; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 4128-4129; Köprülü, "Balaban", s. 265; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 258-259; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 298; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 410-411; O. O. Köprülü, "Balaban Han", s. 3; Cönce, "Hindistan'da...", s. 708; Durak, *Hindistan'a...*, s. 102-103.

74 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 86-96, 106; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 166-171; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübârekşâhi*, s. 41-43; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 44-46; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 282-285; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 4129-4133; Köprülü, "Balaban", s. 265-266; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 259-261; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 299; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 411; Cönce, "Hindistan'da...", s. 708.

istediyse de ailelerinin devreye girmesiyle bu kararından vazgeçmiştir. Ardından isyana destek verenlerin tamamını sürgüne göndermiştir.⁷⁵

10. Tarihi Süreçten Zamana Uzanan ve Geleceği Kurgulayan Hal: Vasiyet Etmek

Sultan Balaban, 1285'te Moğolların Lahor ve Dibalpûr arasında çıkardıkları karışıklığı sonlandırmaya çalışan oğlu Muhammed'in vefatının ardından büyük üzüntü yaşamış ve ardından da hanedanın geleceğini konumlandırmak için diğer oğlu Buğra Han'ı Lekhenevtî'den çağırarak varisi olarak ilan etmek istemişse de başarılı olamamıştır. Sultan, oğluna yönelik yaptığı konuşmada, torunları Keyhüsrev ile Keykubâd'ı bizzat kendisinin yetiştirdiğini, yaşlarının küçük olması nedeniyle devleti idare edemeyeceklerini söylemiştir.⁷⁶ Bu sözlere rağmen Buğra Han, daha müstakil olarak hareket ettiği Lekhenevtî'ye gitmenin isabetli olacağını düşünerek Delhi'den ayrılmıştır. Bir süre sonra Sultan Balaban, yaşlılığa bağlı hastalıklarının şiddetinin artması üzerine hayatını kaybetmiştir. Oğlu Buğra Han ile yaptığı yüz yüze görüşmede Delhi tahtına geçmesini kabul ettiremediği için son nefesinde velihaht olarak torunu Keyhüsrev'in adını vermiştir.⁷⁷ Ancak onun vasiyetini açıklamasından birkaç gün sonra vefat etmesi üzerine devlet adamları vasiyetine sadık kalmayarak, Keyhüsrev yerine Buğra Han'ın oğluna "Sultan Muizzeddîn" unvanını vererek Delhi tahtına çıkarmışlardır.⁷⁸

Balaban'ın yönetim aklı ve idare tecrübesinin şekillendiği süreç, İl-tutmuş dönemiyle başlamış ve ilerleyen süreçte pek çok idarî birimde görev almıştır. Devletin aksak ve güçsüz kaldığı yerleri fırsat buldukça kendisinden önceki sultanlara bildirerek düzeltmeye çalışmıştır ki, kısmen de olsa başarılı olmuştur. Sultanlığı döneminde ise devletin azametini göstermek bakımından Acem sultanları gibi makamını gösterişli

75 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 106-109; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 170-171; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 46-47; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 286-287; Köprülü, "Balaban", s. 266; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 262-263; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 298; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 411; Cönce, "Hindistan'da...", s. 708.

76 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 109-110, 120-122; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 171-184; es-Sihrindî, *Târih-i Mübârekşâhi*, s. 43; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 89-90, 108; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 48-50; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 287, 290, 297-299; Köprülü, "Balaban", s. 266; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 263-264; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 299; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 411-412; Cönce, "Hindistan'da...", s. 708; Durak, *Hindistan'a...*, s. 100-103.

77 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 109-110, 120-122; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 171-184; es-Sihrindî, *Târih-i Mübârekşâhi*, s. 43; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 89-90, 108; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 48-50; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 287, 290, 297-299; Köprülü, "Balaban", s. 266; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 263-264; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 299; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 411-412; Cönce, "Hindistan'da...", s. 708; Durak, *Hindistan'a...*, s. 100-103.

78 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 122-123; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 183-184; es-Sihrindî, *Târih-i Mübârekşâhi*, s. 51-52; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 50; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 297-299; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 4183; Köprülü, "Balaban", s. 266; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 263-264; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 299-300; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 411-412; Cönce, "Hindistan'da...", s. 708.

hale getirmiş ve devlete itibar kazandırmaya çalışmıştır. Devletin gölgesi ve sermayesi olarak gördüğü kıdemli ve yeni askerlere uyum içerisinde görev vererek çekişmeyi önlemiştir. Dönemsel gelişmelere bulunduğu aidiyet noktasından bakmakla birlikte -tecrübe, akıl, sezgi ve anlayış- çerçevesinde bir idarî düzeni kurmaya çalışmıştır ki, onun devlet görevlilerinin iyi bir aileden ve soydan gelmeleri konusunda itinalı olması da buna bir delildir. Yine şahsî özellikleri içerisinde zikredilen ciddi duruş ve resmî kıyafet giyme konusundaki tavizsiz duruşu, onun devlet azameti ve o devletin büyüklüğünü ortaya koymak bakımından değerlidir.⁷⁹

Devleti ve onun geleceğini konumlandırma çabasında olan Balaban, dizayn etmeye çalıştığı devlet ve onun tarihiyle de sağlam ve gerçekçi bir münasebet kurmaya çalışmıştır. Bu doğrultuda Aybeg ve İl-tutmuş döneminde sınırlar dâhilinde bulunan Gücerat, Malva ve Ucceyn gibi yerlerin Moğolların elinden geri alınması için önerilerde bulunan devlet adamlarına yönelik yaptığı konuşmada herhangi bir hazırlık olmaksızın harekete geçmenin mantıksız olduğunu söylemiştir. Ardından da Gaznin, Tirmiz, Maveraünnehir ve Irak'ta yaşanan gelişmelerden de anlaşıldığı kadarıyla buralarda yerleşen Moğollara karşı harekete geçmenin ve sonuç almanın imkânsız olduğunu söyleyerek anî bir kararla harekete geçmelerinin kendileri açısından bir felakete sonuçlanacağını dile getirmiştir.⁸⁰ Burada Sultan Balaban'ın sorunu tehir etmekten öte daha gerçekçi davranarak hareket ettiği düşüncesine varılabilir ki, bu onun karşı karşıya kaldığı durumu devrin gerektirdiği lüzum üzerine konumlandığına da işaret etmektedir.

11. Devletin Kendisinde Karar Bulduğu Kişi: Hükümdar Olmak veya Ona Aslî Görevler Yükleme

Yukarıdan itibaren nakledildiği üzere devlete çok büyük değer atfedilmiş ve bunun doğal sonucu olarak onun temsilcisi olan hükümdara da aynı ölçüde kıymet verilmiştir. Kuzey ve Orta Hindistan'da Türk ve İslâm egemenliğinin oluşması tarihî bir temeli ve sürekliliği haiz olmakla birlikte derin bir kültürel arka planı da bünyesinde barındırmaktadır. Yazılı olmayan hukuk olarak da tarif edilen töre ve onun yansımaları Delhi Sultanları'nda da yer bulmuştur. Siyasî gelenekler ve teamüller üzerinden olaylar, gelişmeler ve yenilikler karşısında kendilerine bir alan açmalarına da töre imkân verdiği gibi kolaylık da sağlamıştır. Hükümdarların tutumları, kaynaklar ışığında analiz edildiğinde dönemlerine dair net verilere ulaşmak imkân dâhilindedir. Sultan Balaban özelinde yaşanan gelişmelerde de

79 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 27-35, 45-47; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 39-40; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 271-272; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 241-244.

80 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 50-52; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 40; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 273; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 256-257.

onun siyasî hüviyet itibariyle kendisini idareye iyi hazırladığı görülmektedir. Bu bağlamda saltanatı döneminde tecrübi birikimlerinin sonucu olarak kendisi de dâhil olmak üzere hükümdarlar için dört aslı görev belirlemiştir. Bunlardan ilki, İslâm dinini korumak ve onun yasakladığı şeylerden uzak durulmasını sağlamak, ikincisi içkiyi yasaklamak ve ahlaksızlıkları sonlandırmak, üçüncüsü idarî birimlere dindar kimseleri tayin etmek, dördüncüsü hükümdarlığın kurtuluşu olarak görülen adaleti tam manasıyla uygulamak olarak kaynaklarda yer bulmuştur.⁸¹

Bahsi geçen ve yüklenen görevler -din, ahlak, güven ve adalet- şeklindeki kavramlarla kültür ve medeniyet bağlamındaki karşılığını bulmaktadır. Bunların tarihsel manalarına uygun olacak şekilde kendi idare tarzını tayin etmiştir. İslâmiyet'in temel değerleri üzerinden idarecileri ve toplumu yönetme isteğinde olmuştur. Sultan Balaban açısından artı bir değer olarak görülebilecek husus, saltanat öncesi edindiği tecrübeler onun kurumlar ağını nasıl ve ne şekilde yöneteceğine zemin hazırlamıştır ki, kurduğu berid/posta teşkilatını bu kabilden görmek mümkündür. Balaban'ın devleti ve hanedanını vasıta kıldığı şeyin, bir taraftan hâkimiyet altında bulundurulmuş yerlerde kontrolü elde tutarken diğer taraftan da aşırıya kaçmamak şeklinde tezahür eden bir yönetim anlayışı olduğu görülmektedir. Yine onun ağır cezalandırmaya başvurmadan kaçınmamak şeklinde zikredilmesi icap eden bir anlayışının olduğunu da ifade etmek yerinde olacaktır. Kaldı ki dönem kaynaklarının ona dair nakillerinin ihtisar ettikleri yer de burasıdır. Yine Balaban'ın zikredilen dört husustaki umdeleri de devletin görünen yüzü olan hükümdarın gözettiği ana ilkelerin var olduğuna delildir. Kısacası Türk hâkimiyet anlayışının hükümdara yüklediği görev, nitelik, liyakat, olaylar karşısında rasyonel düşünebilme ve meşveret etme gibi özellikler Balaban'ın yönetiminde de kendisini göstermiştir.

12. Hanedanı Zevâle Sürüklemek veya Baba'nın Sağduyusuyla Hareket Etmek

Balaban sonrası da Delhi tahtı, onun vasiyetine ve varis bıraktığı torunu Keyhüsrev yerine diğer torunu Keykubâd'ı (1287-1290) "Muizzeddîn" unvanını vererek tahta çıkarmalarıyla birlikte yeniden bir karışıklık içerisine düşmüştür. Yeni sultanın 17-18 yaşlarında olmasından dolayı devlete vaziyet edememesi ve bir süre sonra da kendisini eğlenceye vermesi bazı devlet adamlarının rahat hareket etmelerinin önünü açmıştır.⁸²

81 Berenî, *Târîh-i Firûzşâhî*, s. 41-43; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 39; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 270; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 251-252.

82 Berenî, *Târîh-i Firûzşâhî*, s. 109-110, 120-123, 127-130; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 183-186; İbn Battûtâ, *Seyahatnâme*, s. 409-410; Bedâüni, *Müntehabü't-Tevârîh*, s. 108-109; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 50-51; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 299-301; Köprülü, "Balaban", s. 266; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 271-272; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 411-412; Cöğce, "Hindistan'da...", s. 708.

Bu doğrultuda ilk muhalif hareket Melik Nizâmeddîn adlı devlet adamından gelmiş ve Delhi tahtını ele geçirmek için Buğra Han, Keykubâd ve Keyhüsrev arasında karışıklık çıkarmaya çalışmıştır. Hedeflediği olayı gerçekleştirmek için ilk olarak Sultan Keykubâd'ın sarayına gidip, Keyhüsrev'in muhalif harekete liderlik ettiğini ve tahtı ele geçirmek için devlet adamlarıyla işbirliğini yaptığını ifade edip, bir şekilde onun Delhi'ye çağrılmasını ve yol güzergâhında da öldürülmesini istemiştir. Her şey tam olarak Melik Nizâmeddîn'in istediği şekilde olmuş ve Keyhüsrev öldürülmüştür.⁸³ Melik Nizâmeddîn, bu kadarla iktifa etmeyecek, hedefine ulaşmak için önünde engel olarak gördüğü beyleri tutsak ettirecek, bazılarını öldürecek, bazılarını sürgüne gönderecek, yeni Müslüman olan Moğol emirlerin mallarına el koymak için onların da öldürülmeleri için ferman çıkarttıracaktır. Ancak bir süre sonra onun bu hedeflerine ve asıl niyetine vakıf olan Sultan Keykubâd duruma el koymuştur.⁸⁴

Delhi'deki gelişmeleri yakından takip eden Sultan Balaban'ın oğlu ve Sultan Muizzeddîn Keykubâd'ın babası, Buğra Han, Lekhenevtî'den elçiler göndererek oğlunu bilgilendirmeye çalışmıştır. Bu minval üzere devlet idaresinden uzak durmasının başlıca sorun olduğunu ve ona bağlı olarak da Melik Nizâmeddîn'in tam hâkimiyetle devleti yönetme çabasının sonucu olarak sorunlarının yaşandığını bildirip yüz yüze görüşme talebinde bulunmuştur. Kısa süre sonra gerçekleşen görüşmede Buğra Han, oğluna devletin gidişatıyla alakalı özlemlerini iletmiş ve ilk olarak yapması gerekenin Nizâmeddîn'in görevden el çektilmesinin yerinde olacağını ifade etmiştir. Evedd vilayeti civarında gerçekleşen görüşmeden kısa süre sonra Sultan Muizzeddîn, Melik Nizâmeddîn'i Multan civarında görevlendirdiğini bildirerek oraya göndermiş ve yol üzerinde de öldürülmesini emretmiştir.⁸⁵ Ancak Sultan Muizzeddîn'in ömrü de uzun olmamış, sağlığının bozulması üzerine devlet adamları yerine oğlu Keyümers'i tahta çıkarmışlarsa da onun da saltanatı uzun sürmemiş ve Melik Celâleddîn etkin mücadele sonucunda idareyi ele geçirmiştir. Aynı sıralarda Keyümers tutsak edilirken babası Sultan Muizzeddîn de hayatını

83 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 131-139; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 186-188,196-197; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 51; Bedâüni, *Müntehabü'l-Tevârih*, s. 110; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 301-304; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elft-VI*, s. 4183-4185; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 273-279; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 412-413; Cönce, "Hindistan'da...", s. 709.

84 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 131-139; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 186-188,196-197; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 51; Bedâüni, *Müntehabü'l-Tevârih*, s. 110; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 301-304; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elft-VI*, s. 4183-4185; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 273-279; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 412-413; Cönce, "Hindistan'da...", s. 709.

85 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 139-164, 170; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 188-195, 198-200; İbn Battûtâ, *Se-yahatnâme*, s. 410-410; es-Sihirindî, *Târih-i Miübârekşâhî*, s. 54-55; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 52-55; Bedâüni, *Müntehabü'l-Tevârih*, s. 112; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 304-313; Ahmed, *Siyasî Tarihi...*, s. 281-288; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 412; Cönce, "Hindistan'da...", s. 709.

kaybetmiştir.⁸⁶

Burada Balaban sonrası birkaç yıl içinde baş gösteren hadiseler ve onların etrafından gelişen sorunlar Balaban Hanedanı'nın sonunu getirmiştir. Burada kısaca yer verilen durumlardan hareketle yaşananları *Mukaddime* zaviyesinden değerlendirmek gerekirse; İbn Haldûn, ihtiyarlığın hanedana arız olmasının tabii bir hal olduğunu ifade etmiştir. Hanedanlık mensuplarının tabii olan bu hali düzeltmek ve bunun mümkün olduğuna inanarak ıslah ve tamir gayretlerine giriştiklerini ancak müzmin olan bu durumun ıslahının mümkün olmadığını ortaya koyar. Mümkün olmayan bu duruma veya mümkünü imkânsız hale getiren hususların da itiyat ve aneler olduğunu beyan eder ki, bunların da hanedanın ihtiyarlık çağına gelmesi gibi ikinci bir tabiat hükmü olduğunu kaydeder.⁸⁷ Sultan Balaban, Buğra Han, Muizzeddîn Keykubâd, Keyhüsrev ekseninde yaşanan gelişmeler ve Melik Celâleddîn'in Delhi tahtını ele geçirmesine kadar yaşanan olaylar, *Mukaddime*'nin Orta Çağ tarihine ve onun gelişmelerine dönük işlediği ilhamları daha bariz hale getirmektedir. Bu bahsi ve Keykubâd dönemindeki kısmî düzelmeyi daha iyi anlamak bakımından İbn Haldûn'un teorik bahsiyle kapamak isabetli olacaktır.

“Bazen son günlerinde devlet için bir kuvvet meydana gelebilir, buna bakılarak artık hanedanlığa ârız olan ihtiyarlık ortadan kalkmıştır”, vehmine düşülmüş olabilir. Devletin fitili, hemen sönmek üzere bir kere daha parlayabilir. Nitekim lambada yanan fitilde de bu hal görülür. (Ve depoda yağ kalmadığı için) fitilin sönmeye yaklaştığı zaman, öylesine parlar ki, bunun (tabii ve sürekli) bir yanış olduğu vehmini uyandırır.”⁸⁸

Yer verilen ve nakledilen hususlar, devlete ve yaşanan gelişmelere yakından nüfuz edememenin, hanedanı karşı karşıya bıraktığı durumu gözler önüne sermektedir. Balaban'ın ön tecrübelerinden de yararlanarak istikâmet çizdiği hanedan, azametini kısa sürede kaybetmiştir. Makamı ve gücü elinde bulunduran devlet adamları bunu hanedanı güçlü tutmak veya güçlendirmek için kullanmak yerine, Melik Nizâmeddîn örneğinde olduğu gibi kendileri lehine kullanmışlardır. Bu duruma vaziyet etmeye çalışan Keykubâd kısa süreli bir parlamanın ardından idareyi tamamen kaybetmiştir. Kaybedilen idare ve hâkimiyet kısa süre sonra Melik Celâleddîn'in şahsında yeniden ete kemiğe bürünecektir. Bu itibarla Gurlular sonrası Aybeg ile başlayan, İl-tutmuş

86 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 139-164, 172; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 188-195, 198-207; İbn Battûtâ, *Seyahatnâme*, s. 410-410; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 54-59; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 52-58; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 112-115; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 304-315; Tetevi-Kazvini, *Târih-i Elfi-VI*, s. 4201-4203; M. Fuad Köprülü, “Firûz Şâh Halacı”, *İA (MEB)*, 1964, c. 4, s. 661; Ahmed, *Siyasi Tarihi...*, s. 281-290; Konukçu, “Hindistan'daki...”, s. 412-413; Cöhece, “Hindistan'da...”, s. 709.

87 İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 557-558.

88 İbn Haldûn, *Mukaddime*, s. 558.

ve Balaban ile devam eden ve Celâleddîn Halaç'a kadar uzanan süreç, asırlık bir hâkimiyetin ve Türk boylarının oluşturduğu bir kalkanın varlığına ve gücüne işaret etmektedir. Kaldı ki bu dönemler sonraki asırlarda büyük anlamlar ve değerler yüklenen bir tarihsel arka plana da gönderme olacaktır. Bunun en müşahhas örneğini 1526'da gerçekleşen Panipat Meydan Muhaberesi sonrası Delhi'de hâkimiyeti ele geçiren Bâbü'r Şâh'ın ifadelerinden de görmek mümkündür.

13. Devlette, Hanedan Değişiminin Çarpıcı Yüzü: Gelişen Tepkiler ve Politikalar

Delhi tahtındaki hanedan değişimi hem Balaban soyu ve onlara bağlı olan devlet adamları hem de Sultan Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî ile Halaçlar arasında farklı tepkilere sebep olmuştur. Balaban Hanedanı'na bağlı olanlar, devletin idaresinin Türklerden Halaçlara geçmesine tepki göstermişlerdir. Bunu o dönemin koşulları içerisinde değerlendirdiğinizde bir Türk boyunun diğer bir boyun hâkimiyetini kabul etmekte zorlanması olarak veya -tarihteki öteki- anlayışı çerçevesinde görmek mümkündür. Yine Sultan Celâleddîn ve ailesi açısından bakıldığında da yeni bir heyecan yaşanmıştır. Sultan Celâleddîn, Delhi'deki yönetim Sarayı olan Köşk-i Lâl'e girince ve Sultan Balaban'ın tahtına oturunca büyük heyecan yaşamıştır.⁸⁹ Ancak her iki tarafın tepkilerinin sıcak bir çatışmaya dönüşmesi uzun zaman almamış ve 1290'da Sultan Balaban'ın yeğeni Melik Çahcu ve beraberinde bulunanlar, Celâleddîn'in saltanatını kabul etmediklerini, Balaban'ın çocuklarının al-aşağı edilmesiyle elde edilmiş bir hükümlülikle tahta oturduğunu iddia ederek muhalefetlerini ortaya koymuşlardır. Ardından da Delhi'de Halaçların hiçbir haklarının olmadığını ve gerekli bağlılığı da bugüne kadar göstermediklerini, daha da önemlisi siyasî temsiliyet noktasında o zamana kadar hiçbir Halaç'ın Delhi'de hükümdar olmadığını dile getirmişlerdir. Ancak Balaban ailesine bağlı olanların ve muhalif tutum içerisinde girenlerin geliştirdikleri yaklaşım, askerî mücadelede karşılığını bulmayacak ve Bedâün'da yapılan mücadelede yenilgiye uğrayacaklardır.⁹⁰

Sultan Celâleddîn, mücadele sonrası ele geçirilen muhalif beylerin cezalandırılması konusunda yakın çalışma arkadaşlarıyla da görüş ayrılığına düşmüştür. Kendisinden

89 Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, s. 175-180; Emir Hüsrev Dihlevî, *Miftâhü'l-Fütûh*, tash. Şeyh Abdürreşid, Aligarh Üniversitesi, Aligarh 1954, s. 4, 14; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 209, 226-227; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 61-62; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 57; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 112-115; Esterâbâdî, *Târih-i Fîrişte*, s. 317-319; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 4201-4203; Köprülü, "Fîrûz Şâh", s. 661; Kishori Saran Lal, *History of Khaljis (A.D. 1290-1320)* Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd., New-Delhi 1980, s. 15-16; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 417-418; Cönce, "Hindistan'da...", s. 710.

90 Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, s. 181-187; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 63-64; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 58-59; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 116; Esterâbâdî, *Târih-i Fîrişte*, s. 321-325; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 4207-4209; Köprülü, "Fîrûz Şâh", s. 662; Lal, *History of Khaljis* s. 19-23; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 417-418; Cönce, "Hindistan'da...", s. 710.

istenilen, sağ olarak ele geçirilen muhalif beylerin öldürülmeleri olmasına rağmen o, bunu yapmasının mümkün olmadığını, muhalif kesimde yer alan beylerden bazıları ile Muizzî ve Balaban Hanedanı döneminde birlikte çalıştıklarını, Müslüman kanı dökmeyeceğini, geçmişte beraber çalıştıklarını, bugün öldürmenin ve cezalandırmanın kolay olmadığını ifade etmiştir.⁹¹ Yine bir diğer muhalif hareket de o esnada Delhi'de bulunan Seydî Müvelleh adlı bir dervişin etrafından toplananlardan sadır olmuştur. Gayelerine göre Sultan'ı tahttan indirip yerine Seydî Müvelleh'i halife ilan edecekler ve hemen ardından da Balaban neslinden Sultan Nâsireddîn'in kızıyla da nikâhlayacaklardır. Ancak kısa süre sonra yaşananlardan haberdar olan Sultan Celâleddîn, muhalif tutuma destek olan ve katılmayı düşünenleri tespit ettirip, sürgüne göndermiş ve mal varlıklarına el koymuştur. Seydî Müvelleh ise Sultan'ın oğlu Erkli Han'ın fil bakıcılarına emri üzerine, daha suçlulara nasıl bir ceza uygulanacağını müzakereleri sırasında, filin ayakları altında ölmüştür.⁹²

Sultan Celâleddîn'in geliştirdiği politikalara bakıldığında ise 1291'de Renthenbûr üzerine sefer düzenleyerek, gayrimüslimlerin etkin oldukları kaleyi ele geçirmeye çalışmışsa da kalenin müstahkem oluşu ve ele geçirilmesinin zor olduğunu ifade ederek, Delhi'ye dönme kararı almıştır. Burada Sultan Celâleddîn bir tarihsel arka planın varlığına işaret ederek, bölgenin ele geçirilmesi için Müslümanlar tarafından birkaç defa girişimde bulunulduysa da ele geçirilemediğini söyleyerek, geri çekilmelerinin kendileri ve askerleri açısından isabetli olacağını söylemiştir.⁹³ Sultan Celâleddîn'in tahta geçmesi, Delhi tahtının iç ve dış gündemini değiştirmeyecek, yeniden Moğollar devreye gireceklerdir. Bu doğrultuda 1291-1292'de Hülegü Han'ın torunu kendisine bağlı birliklerle Hindistan'a doğru ilerlemiş ve Berram hududuna kadar gelmişse de taraflar arasında büyük çaplı bir çatışma yaşanmadan anlaşma yoluna gitmişlerdir. Bu sırada bölgeye gelen Moğollar arasında yer alan Cengiz Han'ın torunlarından Algu, kendisine bağlı olan Moğollarla birlikte Sultan Celâleddîn'e bağlanıp Müslüman olmuşlardır. Algu Han, kısa bir süre sonra Sultan'ın kızıyla evlenerek Delhi Sarayı'na damat olmuştur.⁹⁴

91 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 181-187; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhi*, s. 63-64; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 58-59; Bedâüni, *Müntehabü'l-Tevârih*, s. 116; Esterâbâdî, *Târih-i Firîşte*, s. 321-325; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 4207-4209; Köprülü, "Firûz Şâh", s. 662; Lal, *History of Khaljis*, s. 19-23; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 417-418; Cönce, "Hindistan'da...", s. 710.

92 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 208-212; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 215-217; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhi*, s. 65-67; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 62; Bedâüni, *Müntehabü'l-Tevârih*, s. 117-119; Esterâbâdî, *Târih-i Firîşte*, s. 328-333; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 4213-4215; Köprülü, "Firûz Şâh", s. 665; Lal, *History of Khaljis*, s. 23-27; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 418; Cönce, "Hindistan'da...", s. 710.

93 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 213-214; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 62-63; Bedâüni, *Müntehabü'l-Tevârih*, s. 119; Esterâbâdî, *Târih-i Firîşte*, s. 333-334; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 4215-4216; Lal, *History of Khaljis*, s. 27-30; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 418; Cönce, "Hindistan'da...", s. 710.

94 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 218-219; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 209-214; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhi*, s. 64; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 62-63; Bedâüni, *Müntehabü'l-Tevârih*, s. 119; Esterâbâdî, *Târih-i Firîşte*,

14. Tutum Değişikliği ve İhanete Giden Yol: Fitne Çıkarmak ve Sonuç Almak

Sultan Celâleddîn döneminde gelişen önemli tepkilerden bir diğeri de yeğeni Melik Alâeddîn tarafından gelecektir. O, 1293'teki Mendûr ve Cehaben seferinden sonra amcasından izin isteyerek Kara vilayetinden Bihilsan'a kadar uzanan bölgelerde ganimet toplamış ve onun bu seferlerinden memnun kalan Sultan, Evedd bölgesini ikta olarak vermiş ve arz-ı memalik/ordu kumandanı olarak tayin etmiştir. Melik Alâeddîn, askerî seferlerinde daha fazla başarı elde etmek için 1294-1295'te Deogir tarafına hareket edip pek çok ganimet elde ettiyse de seferden amcasını haberdar etmemiştir. Buna rağmen Sultan Celâleddîn onun bu tavrını anlayışla karşılamıştır.⁹⁵ Ancak onun Deogir'de ele geçirdiği ganimetleri hazineye ulaştırmadığını haber alınca ileri gelen devlet adamları ile değerlendirmelerde bulunup, söz konusu tutum değişikliğinin arka planını öğrenmeye çalışmıştır. Toplantıda hazır bulunanlardan Melik Ahmed Çep, yaptığı değerlendirmede mal elde etmenin ve fitnenin birbirine bağlı olarak gelişen iki durum olduğunu ve Melik Alâeddîn'in de Deogir seferi sonrası elde ettiği zenginlik karşısında böyle bir tutum içerisine girdiğini ifade etmiştir. Toplantıda bulunan beyler de benzer değerlendirmelerde bulunduktan sonra, tutum değişikliğinin ihanete varan boyut alacağını ve son tahlilde de hedefin tahtı ele geçirmek olduğunu Sultan'a bildirmişlerdir. Sultan, bu değerlendirmelerin özünden hareketle yeğenin böyle bir teşebbüste bulunmayacağını ifade etmişse de Alâeddîn bir şaşırtmaca yaparak elde ettiği ganimetlerden bir kısmını göndereceğini bildiren ferman yollamıştır. Bunu haber alan devlet adamları Sultan ile tekrar görüşerek, kısa veya orta vadede Alâeddîn'den Delhi dışında görüşme talebinin gelmesi durumunda bunu kabul etmemesini istemişlerdir.⁹⁶ Ancak Sultan, bu ikazları dinlemeyerek yanına aldığı birliklerle Ganj Nehri üzerinden Kara vilayetine gemilerle ulaşip yeğenleriyle görüşmeye gitmiştir. Sultan, yeğenleri ve aynı zamanda damatları olan Melik Alâeddîn ile Melik Elmas tarafından profesyonelce kurulmuş suikast planının sonucunda öldürülmüştür.⁹⁷

s. 334-335; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 4225-4226; Köprülü, "Fîrûz Şâh", s. 662; Lal, *History of Khaljis*, s. 30-32; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 419; Orhan Köprülü, "Fîrûz Şâh Halacı", *DİA*, 1996, c. 13, s. 140-141; Cöğce, "Hindistan'da...", s. 710-711; Durak, *Hindistan'a...*, s. 109-110; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 9.

95 Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, s. 220-221; İsemî, *Fütûhu's-Selâtîn*, s. 215, 223-224, 227-238; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 63; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 119-120; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 335-340; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 4226-4227; Lal, *History of Khaljis*, s. 32-37; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 419; Cöğce, "Hindistan'da...", s. 711; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 9.

96 Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, s. 223-231; ayrıca bkz. İsemî, *Fütûhu's-Selâtîn*, s. 238-242; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 64; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 120-122; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 341-345; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VI*, s. 4270-4274; Köprülü, "Fîrûz Şâh", s. 662, 664; Lal, *History of Khaljis*, s. 38-47; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 302-304.

97 Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, s. 231-239; es-Sihri, *Târih-i Mübarekşâhî*, s. 67-70; bkz. İsemî, *Fütû-*

Sultan Celâleddîn'in öldürüldüğüne dair haberin Delhi'de duyulması üzerine oğullarından Erkli Han tahta çıkarılmak istenmişse de çok fazla vakit kaybetmek istemeyen devlet adamları Sultan'ın Kadır Han adlı oğlunu "Sultan Rükneddîn İbrâhîm Şâh" unvanıyla tahta çıkarmışlarsa da kısa sürede annesi devlete vaziyet etmeye başlamıştır. Bu gelişmeden haberdar olan Erkli Han, başkent Delhi'ye gelmek yerine Multan'da kalmasının daha uygun olacağını düşünmüştür. Melik Alâeddîn'in Delhi'ye yaklaştığını öğrenen Melike-i Cihân, Erkli Han'ı başkente çağırmıştır. Ancak bu esnada Melik Alâeddîn Cûn Nehri kıyısında kendisine bağlı birliklerle savaş düzeni almıştır. Sultan Rükneddîn, ordusuyla birlikte karşı koymak için harekete geçtiyse de askerlerden bir kısmının Alâeddîn, tarafına geçtiğini görünce beraberindekilerle birlikte Multan tarafına çekilmenin daha uygun olacağını düşünmüş ve Delhi'yi istemeden bırakmak durumunda kalmıştır.⁹⁸ Sultan Celâleddîn'in çocukları arasındaki uyumsuzluk ve tecrübesizlik, menfaatlerinin çakıştığı bir konuyla birleşince Melik Alâeddîn'e birkaç yıl önce çıkardığı fitne hareketinin sonucunu elde etme fırsatı vermiştir. Alâeddîn'in vaziyetine ve elde ettiklerine bakan devlet adamları, onun muhalif bir tutum içerisinde olduğunu veya olmasının muhtemel olduğunu, Deogir seferi sonrasında bunu görünür kıldığını ifade etmişlerse de sonuç elde edememişler ve bu durum Sultan Celâleddîn'in sonu olurken ailesinin de dağılmasına sebep olmuştur.

15. Devlete Getiren Yol: Güç, Hâkimiyet, Kontrol, Denetim ve Sultan Alâeddîn Muhammed Şâh Halacî

Melik Alâeddîn, tahtı ele geçirmesinin ardından yakın adamlarını devletin ilgili birimlerine tayin ettikten sonra, kendisine karşı amcası Sultan Celâleddîn'i öldürmesi sebebiyle oluşan tepkiyi dindirmek için halka hazineden bağışlarda bulunmuştur. Ardından saltanatı süresince karşısında durup, muhalif tutum içerisine gireceğini düşündüğü, Erkli Han ile Rükneddîn'in Multan'da yakalanmaları için ordu göndermiştir. Onların yakalanmalarının ardından gözlerine mil çekilmesi emredilmiş ve kısa süre sonra da yay kirişiyile boğdurulmuşlardır. Aileleri ise gözetim altında tutulmak üzere Delhi'ye getirilmişlerdir.⁹⁹ 1297 yılı başlarında

hu's-Selâtin, s. 342-346; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberi*, s. 65-68; Bedâüni, *Müntehâbü'î-Tevârîh*, s. 122-124; Es-terâbâdi, *Târih-i Firişte*, s. 346-353; İbn Battûtâ, *Seyahatnâme*, s. 412-413; Tetevi-Kazvinî, *Târih-i Eljî-VI*, s. 4274-4276; Köprülü, "Fîrûz Şâh", s. 664; Lal, *History of Khaljis*, s. 48-61; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 302-304

98 Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, s. 231-239, 242-245; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 67-70; bkz. İsemî, *Fütühu's-Selâtin*, s. 242-246; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberi*, s. 65-68; Bedâüni, *Müntehâbü'î-Tevârîh*, s. 122-124; Es-terâbâdi, *Târih-i Firişte*, s. 346-354; İbn Battûtâ, *Seyahatnâme*, s. 412-413; Tetevi-Kazvinî, *Târih-i Eljî-VI*, s. 4274-4276; Köprülü, "Fîrûz Şâh", s. 664; Lal, *History of Khaljis*, s. 48-61; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 302-304.

99 Berenî, *Târih-i Fîrûzşâhî*, s. 242-251; İsemî, *Fütühu's-Selâtin*, s. 242-246, 251; es-Sihri, *Târih-i Mü-*

Çağataylılardan Duva Han'a bağlı birliklerin Pencap, Multan ve Sind civarına ulaşmasını haber alan Sultan, kısa sürede bölgeye sevk ettiği birliklerle onları geri çevirmeyi bilmiştir. Elde ettiği başarı ve tam hâkimiyet tesis etmesi, Sultan'ı siyasi bakımdan olduğu kadar askerî bakımdan da güçlü konuma taşımıştır.¹⁰⁰ Ancak yer yer ordu birlikleri arasında huzursuzluklar da baş göstermiştir ki, bunlardan ilki 1297-1298 Gücerat ve civarının ele geçirilmesi ve akabinde ordu birliklerinin elde edilen ganimetin paylaşılması konusunda yaşadığı tartışmalar sonrası olmuştur.¹⁰¹ Çağataylıların Delhi merkezi ele geçirmek için planları son bulmamış ve 1299'da önce Saldı komutasında Sivistan tarafına, daha sonra Kutluğ Hâce kumandasında Delhi yönüne doğru sefere çıkmışlardır. Ancak ilk seferde netice alamadıkları gibi ordu kumandanı Saldı'nın aralarında bulunduğu bazı kimseler esir edilmişlerdir.¹⁰² Kutluğ Hâce'nin liderliğindeki büyük ordu ise Delhi önlerine kadar ilerlemeyi başarmışsa da burada yenilgiye uğramıştır. Bu yönüyle ilk defa bu kadar büyük bir orduyla Hindistan'a giren Çağataylı ordusu yenilgiye uğratılmıştır. Sultan Alâeddîn açısından bakıldığında elde edilen başarılar, onun saltanatının gücüne güç katmıştır.¹⁰³

Sultan Alâeddîn'in sonuç almak istediği önemli noktalardan bir diğeri de önceki Delhi sultanlarının da kontrol altında tutmak istedikleri ancak tam manasıyla bir hâkimiyet kuramadıkları Renthenbûr olmuştur. Bu doğrultuda ilk olarak 1300'de hazırladığı ordunun başına Uluğ Han'ı komutan tayin edip bölgenin ele geçirilmesi talimatını vermişse de ordunun burada netice alması kolay olmamış ve Sultan'a gönderilen mektupla bölgeye hızlı bir şekilde takviye birliklerin sevk edilmesi istenmiştir. Bunun üzerine Sultan takviye birliklerin başında bölgeye doğru hareket etmiş ve kısa sürede Renthenbûr kalesi ele geçirilmiştir. Bu seferde elde edilen başarı hem devlet adamları nezdinde hem de halkta büyük sevinç yaratmıştır. Bu sefer

bâreşkâhî, s. 71-72; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 68-69; Bedâüni, *Müntehâbü'î-Tevârih*, s. 126; Esterâbâdi, *Târih-i Firişte*, s. 353-358.

100 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 250; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 255-258; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübâreşkâhî*, s. 72-73; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 69; Bedâüni, *Müntehâbü'î-Tevârih*, s. 127; Esterâbâdi, *Târih-i Firişte*, s. 357-358; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 422; Durak, *Hindistan'a...*, s. 112.

101 Emir Hüsvêr Dihlevî, *Hazâ'inü'l-Fütûh*, tash. Muhammed Vahid Mirza, National Book Foundation of Pakistan 1976, s. 47-49; Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 251-253; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 252-254, 286-287; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübâreşkâhî*, s. 75-77; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 69; Bedâüni, *Müntehâbü'î-Tevârih*, s. 130-131; Esterâbâdi, *Târih-i Firişte*, s. 358-359.

102 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 254-255, 258-260; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 262-263; es-Sihriñdî, *Târih-i Mübâreşkâhî*, s. 72; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 70; Bedâüni, *Müntehâbü'î-Tevârih*, s. 127; Esterâbâdi, *Târih-i Firişte*, s. 360-361 Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 308; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 422; Durak, *Hindistan'a...*, s. 113-114; Cöhce, "Hindistan'da...", s. 711; a.y., "Kalaç Sultanlığı", s. 81; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 309.

103 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 259-262; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 255-270; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 70-71; Esterâbâdi, *Târih-i Firişte*, s. 361-362; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 422-423; Durak, *Hindistan'a...*, s. 113-116; Cöhce, "Hindistan'da...", s. 711-712; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 309.

sırasında Sultan'ın yeğeni amcasına karşı isyan edip öldürmek istediye de başarılı olamamış ve öldürülmüştür. Renthenbûr ve civarında elde edilen başarının ardından, ordu birlikleri tarafından 1303'te de Çitor ele geçirilmiş ve adı "Hızırâbâd" olarak değiştirilmiştir.¹⁰⁴ Sultan Alâeddîn ve hanedanı açısından Renthenbûr seferi pek çok gelişmenin de yaşanmasına sebep olmuş ve isyanlar baş göstermiştir. Sultan'ın Renthenbûr'da bulunmasını fırsat bilen devlet adamlarından Melik Ömer ile Mengü Han, Bedâûn ve Evedd iktalarında isyan çıkarmışlarsa da Sultan'ın bölgeye sevk ettiği ordu karşısında yenilgiye uğratılmışlar ve ardından da gözlerine mil çekilmiştir.¹⁰⁵ Yine aynı sıralarda Delhi'de Melikü'l-ümera Fahreddîn Kutvâl beraberinde bulunanlarla birlikte isyan çıkarmış ve hazineyi yağmalamışlardır. Ordunun Renthenbûr'da motivasyonunu dağıtmak istemeyen Sultan gelişmeleri yakından takip edip, devlet adamlarına verdiği talimatlarla kısa süre sonra isyanı kontrol altına almıştır.¹⁰⁶

16. Sorunlar Karşısında Devleti Görmek ve Çözüm Yollarına Gitmek

Sultan Alâeddîn, devlete tam manasıyla hükmetme zaruretinin hâsıl olmasının bir gereği olarak yaşanan siyasî ve askerî gelişmelerin amillerine tam olarak vakıf olmak için yapılması gerekenler konusunda ileri gelen devlet adamlarıyla Renthenbûr civarında bir görüşme yapmıştır. Söz konusu bu görüşmede isyan ortaya çıkmasının dört farklı sebebinin olduğu ileri sürülmüştür. Bu sebeplerden **ilkini**, Sultan'ın halka yönelik politikalarının iyi ve kötü olması olarak belirtmişler ve uygulanan politikadaki aksaklıkların tam olarak sultanlık makamına arz edilemediğini veya Sultan'ın bundan habersiz olduğunu dile getirmişlerdir. İkinci husus olarak dile getirilen konu ise Sultan'ın tertip ettiği meclislerde devlet adamlarının içtikleri şarabın etkisiyle gerçek duygu ve düşüncelerini dışa vurduklarını ve bunların da isyanlara zemin hazırladığını ifade etmişlerdir. Üçüncü olarak, Sultan'ın devlet adamlarıyla veya onların kendi aralarında yakın bir münasebet temin etmelerinin kısa sürede bir isyan çıkması durumunda birbirlerine destek vermelerini de beraberinde getirdiğini dile getirmişlerdir. **Dördüncü** olarak dikkat çekilen konu ise devlet adamlarının ellerinde altın bulundurmalarının onları farklı işlere ve isyana tevessül etmeye sevk ettiğini zikretmişlerdir.¹⁰⁷

104 Dihlevî, *Hazâ'inü'l-Fütûh*, s. 50-51, 63-64; Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 271-277, 299; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 271-281; es-Sihriî, *Târih-i Mübâreksâhi*, s. 77; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 72-74; Bedâûnî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 131-133; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 367-369, 380; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 421-423.

105 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 277-278; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 73-74; Bedâûnî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 133; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 370; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 308.

106 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 278-281; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 277-278; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 74; Bedâûnî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 133; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 370-372.

107 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 282-283, 286-287; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 75; Bedâûnî, *Mün-*

Bu cümleden olarak sıralanan hususlar ve değerlendirmelerle devlet adamlarının, sorunların çözümüne dönük olarak önerilerini vasıta kıldıkları görülmektedir. Devletin geliştirdiği politikanın halktaki karşılığının hızlı bir şekilde görülmesi için -Sultan'ın ulaşılabilir olmasının- önemine dikkat çekilmiştir. Yine Sultanlık makamının alt kademelerle tesis edilen münasebette -yaklaşım, konuşma ve samimiyet- ilkelerine dikkat etmesinin elzem oluşuna vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla hanedanın geleceğine dönük, tehlike uyandıracak şekilde devlet adamlarının birbirleri üzerinde veya müttefik olarak hareket etmelerinin önüne geçilmesinin gerekliliğine vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla devletin ve hanedanın karışık bir mahiyet almasının önüne geçilmesi için belirlenen ve dile getirilen temel ilkeler/çerçeveler dönemin siyasî ve askerî hareketlerinin kendilerine nerelerden ve hangi kanallardan hareket alanı bulduklarına da işaret etmektedir. Burada devlet adamlarının sorunların temeline yönelik sebepleri nereye yükledikleri kadar sundukları öneriler de Alâeddîn'in saltanatının geleceğine tesir etmiştir.

Sultan Alâeddîn döneminde Çağataylı saldırıları son bulmayacaktır. Onun Renthenbûr civarında olmasını fırsat bilen Çağataylılar, 1303'te bu defa Melik Tagi'nin liderliğinde hareket ederek Delhi önlerine kadar gelmişler ve iki ay kadar şehri kuşatmışlardır. Yaşanan gelişmeleri öğrenen Sultan, Delhi'ye dönecek ve duruma vaziyet edecektir. Çağataylı ilerleyişini, Çitor kuşatması sırasında haber alan Sultan, bazı beyleri Orangal Hisarı'nın ele geçirilmesi için Orangal bölgesine gönderdiği için onlardan destek gelmesi mümkün olmamıştır. Yine Multan, Samane ve Dibalpûr bölgelerinin geçiş güzergâhları da Çağataylı birlikleri tarafından tutulduğu için destek alamayacak olan Sultan, Delhi'de var olan askerî birlik ile Çağataylıların karşısına çıkmaya karar vermiştir. Ayrıca Delhi'nin giriş çıkışlarının da Çağataylı kontrolüne geçtiğini öğrenen Sultan, halkın kuşatma süresince zor durumda kalmaması için tahıl ambarlarının açılması emrini verip, uygun fiyata piyasaya tahıl satışı yaptırmıştır. Çağataylılar, Delhi'yi kuşatıp zor durumda bırakmalarına rağmen tam bir sonuç elde edemeyeceklerini düşünerek kuşatmayı kaldırıp geri çekilmişlerdir.¹⁰⁸ Bu noktada Berenî, kuşatma ve içeride yaşanan gelişmelerle alakalı düştüğü kayıtlarda Melik Tagi idaresindeki Çağataylıların bir ay kadar daha kalmaları halinde Delhi'yi ele geçirmelerinin mümkün olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁹ Bu kayıt, bir yönüyle Sultan Alâeddîn'in tahıl ambarlarını açmaktaki

tehâbü't-Tevârih, s. 134; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 372-375; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 309.

108 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 300-304; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 285-286; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 73; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 77-78; Bedâüni, *Müntehâbü't-Tevârih*, s. 127-128; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 381; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 311; Cöhcce, "Hindistan'da...", s. 712; Durak, *Hindistan'a...*, s. 116-117.

109 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 300-304.

isabetli tutumu kadar, Çağataylıların da oldukça güçlü, etkili ve sonuç almaya yakın şekilde sıkı bir kuşatma harekâtı ortaya koyduklarını göstermektedir. Yine kuzey hudutlarındaki şehirlerde Moğollara ve Çağataylılara set vazifesi görev savunma hattının kırılması, Delhi'ye kısa sürede ulaşmayı beraberinde getirmiştir. Kısacası icra edilen Çağataylı saldırısı ve ona mukabelede bulunan Delhi ordusunun mukavemeti, güçlü devleti ve geliştirilen çözümü gözler önüne sermektedir.

Bu itibarla Sultan Alâeddîn, ordusunun eksiklerini görmenin yanı sıra, daha güvenli ve korunaklı olacak şekilde Siri'de yeni bir yönetim sarayı inşa ettirmiştir. Çağataylı ve Moğol akınlarının Hindistan'a uzandığı güzergâh üzerinde bulunan kale ve hisarları onarttığı gibi daha işlevsel ve savunma hattına elverişli olacak şekilde yeniden yaptırmıştır. Kuzey bölgelere idareci olarak daha tecrübeli devlet adamlarını tayin etmiştir. Bunların tamamını yerine getirmek için büyük ve geliri çok olan bir hazinenin varlığına dikkati çekerek, profesyonel bir ordu kurulmasının kendileri açısından daha isabetli olacağını da ortaya koymuştur.¹¹⁰ Meseleleri müdrik bir sultan olan Alâeddîn, ülkede genel bir ucuzluğun ve pazar düzeninin sağlanmasının hazineye önemli oranda vergi akışı sağlayacağını düşünerek pazarlarda denge-denetim sistemi kurmuş ve daha da önemlisi ordugâhlarda bu ucuzluğun önemli etkisinin olacağını düşünmüştür.¹¹¹ Ancak Sultan'ın müdafaa tertibatı kurmak düşüncesi hayata geçmemişken Çağataylılar, 1305'te Muhammed Tartak ve Ali Beg kumandasında yeniden saldırıya geçmişlerdir. Bunun üzerine bölgeye sevk edilen komutanlar, Çağataylılara karşı üstünlük elde etmişler ve komutanlarını ele geçirmişlerdir.¹¹² Onların intikamını almak isteyen Çağataylılar 1306'da Kebek liderliğinde yeni bir saldırıya geçmişlerse de yenilgiye uğratılmışlardır.¹¹³ Aynı şekilde 1308'de bu defa İkbalmende komutasında harekete geçen Çağataylılar da püskürtülmüşlerdir.¹¹⁴ Çağataylıların bu seferinden sonra Sultan Alâeddîn, hâkimiyeti altında bulunan

110 Berenî, *Târîh-i Firûzşâhî*, s. 300-304; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 71-72, 78; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 311-312.

111 Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 78-79; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 382; Tetevî-Kazvinî, *Târîh-i Elfi-VII*, s. 4334; Bilal Koç, "Türk Hanedanı'nın Delhi Pazarındaki Denge-Denetim Sistemi: Sultan Alâeddîn Muhammed Halaci Örneği", *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kırşehir, c. 1, s. 113-130.

112 Dihlevî, *Hazâ'inü'l-Fütûh*, s. 37-40; Berenî, *Târîh-i Firûzşâhî*, s. 320-321; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 301-305; es-Sihirindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 73; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 80; Bedâünî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 128; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 388-389; Durak, *Hindistan'a...*, s. 117-118; Cönce, "Hindistan'da...", s. 712; a.y., "Kalaç Sultanlığı", s. 81-82.

113 Dihlevî, *Hazâ'inü'l-Fütûh*, s. 41-43; Berenî, *Târîh-i Firûzşâhî*, s. 321-322; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 317-322; es-Sihirindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 74; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 80; Bedâünî, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 128; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 391-392; Cönce, "Hindistan'da...", s. 712; Durak, *Hindistan'a...*, s. 118-119.

114 Dihlevî, *Hazâ'inü'l-Fütûh*, s. 43-46; Berenî, *Târîh-i Firûzşâhî*, s. 322; es-Sihirindî, *Târîh-i Mübârekşâhî*, s. 74; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 80-81; Esterâbâdî, *Târîh-i Firişte*, s. 392-393; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 423; Durak, *Hindistan'a...*, s. 119-120; Cönce, "Hindistan'da...", s. 712; a.y., "Kalaç Sultanlığı", s. 82.

yerlerde durumundan şüphelenilen Moğolların Hindistan'dan çıkarılması için talimat vermiştir. Aynı sıralarda Deogir bölgesinde de seferde bulunan Delhi ordusu başarı elde ederek sınır bölgesinde kontrolü sağlamıştır.¹¹⁵

17. Devlette Tedbiri Almak, İhtimalleri Konuşmak ve Tezahürü Beklemek

Sultan Alâeddîn dönemiyle birlikte Delhi Türk Sultanlığı yeni ve aktif bir sürece girmiştir. Bir taraftan iç sükûneti sağlanırken, diğer taraftan arka arkaya gelen Çağataylı saldırıları püskürtülmüş ve daha da önemlisi Hindu hâkimiyetinin etkin ve kırılmaz olarak görüldüğü coğrafyalara -Renthenbûr, Deogir, Malva, Sivane Kalesi, Calûr, Duhûr-ı Semender ve Maber gibi- akınlar düzenlenmiş ve başarılı sonuçlar elde edilmiştir. Hindulara yönelik düzenlenen akınlar içerisinde en dikkat çekici olanlardan birisi de 1310'da akın düzenlenmesi için karar verilen Orangal/Teleng olmuştur. Bu sefer, kaynaklara akseden yönüyle Sultan'ın üzerinde ısrarla durduğu, her ayrıntısına dikkat çekerek tedbiri ve ihtiyatlı olunması konusunda en küçük detaylara dahi dikkat ettiği, ihtimaller üzerinde ısrarla durarak, ordu kumandanı olarak görevlendirdiği Melik Hezâr Dinârî'yi yönlendirdiği ve adım adım ne yapması gerektiğini ortaya koyduğu bir sefer olmuştur.

Sultan, adı geçen ordu kumandanını tayin ettikten sonra katına isteyip baş başa bir görüşme gerçekleştirmiş ve öncelikle seferin başarıyla sonuçlanmasının ardından Orangal bölgesinin ele geçirilmesinden sonra ordunun eline pek çok zenginlik geçeceğini ve bunun devletin geleceği açısından önemli bir maddi kazanım olduğunu ifade ederek muhtemel sonucun tezahürü üzerinde durmuştur. İhtimaller ekseninde yaptığı uyarılarda, bölgenin Hindu idarecisi Ray Lederdiv'in yanına gelmesi durumunda birlikte Delhi'ye hareket etmelerini, ordu içerisinde tedbirsiz olarak hareket etmeye çalışan birlikler olması durumunda buna kati surette izin vermemesini, askerlere karşı bir komutan olarak şefkatli davranmaktan kaçınmamasının isabetli olacağını ve alacağı muhtemel kararların her bir aşamasında ileri gelen beylerle meşveret etmesinin kendisinin ve ordunun selameti açısından yararlı olacağını belirtmiştir. Bölgede buldukları zaman zarfında karşı karşıya kalacağı ve kendisini de karar vermekte zorlayacak hadiselerin de olacağını adı geçen kumandana bildirmiştir. Delhi ile Orangal arasındaki mesafenin uzunluğu ve gidiş-geliş aşamasında, ordu içerisinde karışıklık çıkmasının ihtimal dâhilinde olduğunu, bu ihtimalin vaki olması durumunda kulak asmadan devam etmesinin doğru olacağını, ordudaki herhangi bir kimseyi kendisine karşı düşman etmemek

115 Dihlevî, *Hazâ'inü'l-Fütûh*, s. 43-46; Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 322; es-Sihri, *Târih-i Mübâreşkâhî*, s. 74; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 80-81; Esterâbâdî, *Târih-i Firîşte*, s. 392-393; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 423; Durak, *Hindistan'a...*, s. 119-120; Cönce, "Hindistan'da...", s. 712; a.y., "Kalaç Sultanlığı", s. 82.

ve ordunun ahengini bozmalarına fırsat vermemek için bazı komutanlardan ve beylerden şahsına karşı taşkınlık içerisinde girebilecek kimselerin olduğunu ve bunlara karşı da soğukkanlı ve yumuşak davranmasının isabetli olacağını ifade etmiştir. Son ikaz olarak orduda atların yaralanması, sakatlanması veya ölmesi durumunda yeni atların sultanlık makamından istenmesini ve saray ahırından temin edilmesini, atlarının durumunun ise ayrıntılı olarak divan defterine yazılmasını emretmiştir.¹¹⁶

Bu bahis özelinde bakıldığında savaşın meşakkatini yakından bilen ve gören birisi olarak Sultan Alâeddîn, yönetici kafasının gereği olarak tedbirler, ihtimaller ve tezahürlere dikkat çekerek, görevlendirdiği komutanını da zihin olarak sefere hazırlamıştır. Devletin icap ettirdiği zaruret halinde öne çıkacak hususlar üzerinde mantığın ve muhayyilenin, sorumlu tarafından nasıl kullanılması gerektiği de belirlenmiştir. Sultan'ın yukarıda yer verilen öngörülerinin pek çoğu gerçekleşmeden Delhi ordusu üstünlüğü elde etmiştir. Burada seferin planlanması, yürütülmesi ve neticeye erdirilmesine varıncaya kadar çevreleyen pek çok hususun Sultan'ın zihninde yer edindiği görülmektedir. Kısacası Sultan Alâeddîn, odak noktasını belirleyen bir hükümdar olarak Hindu tahakkümünün hâkim olduğu yerlerde hâkimiyetini tesis ederek -kendisinden sonrası için- bir farkındalık ve sefer becerisi oluşturmuştur. Bu yönüyle Delhi'nin ve civarının müstakbelini sınırlar bağlamında kurabilmiştir. Sultan'ın sefer organizasyonlarına ve tezahür olgularına bakıldığında da -kaynakların da işaret ettiği şekliyle- İkinci İskender¹¹⁷ olma idealinin peşinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla Sultan Alâeddîn, sefer organizasyonu, sonuç alma ve sınırları genişletme bakımından kendisinden önceki Delhi sultanlarını geride bırakmıştır.

116 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 237-328; İsemî, *Fütûhu's-Selâtîn*, s. 289-291; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 81-82; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 401-402; Ayrıca bkz. Dihlevî, *Hazâ'inü'l-Fütûh*, s. 73 vd.

117 Berenî, *Târih-i Firûzşâhi*, s. 263-270; Bedâüni, *Müntehâbü't-Tevârih*, s. 130; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 363-364; M. Fuad Köprülü, "Alâeddîn Halaci", İA (MEB), 1946, c. 1, s. 280; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 307; Ahmed, *Hindistan'da İslâm...*, s. 26.

18. Kurulan Devlet Otoritesinin Gölgesinde Temel Gıda Tedarik Etmek ve Denge-Denetimi Sağlamak

Sultan Alâeddîn'in saltanatı döneminde devlet otoritesini tam olarak kurmak için temel gıda tedariki üzerinden ve bunların fiyatlandırılması ekseninde politikalar belirlenmiştir. Öncelikle sabit fiyat uygulamasına gidilerek tahıl ve diğer gıdaların fiyatları devletin her yerinde belirli hale getirilmiştir. Kuraklık ve kıtlığın vaki olduğu durumlarda da sabit fiyat uygulamasından taviz verilmemesi esas kabul edilmiştir. Mevcut tarifeler belirlenmekle kalmamış, denetçiler kanalıyla da kontrol edilmiştir. Satışa sunulan ürünlerde azalma olması durumunda devletin ambarlarından çıkarılacak ürünlerin devreye konulması planlanmıştır. Aynı şekilde ucuza da mal satılması yasaklanmakla birlikte stokçuluk da bütün yönleriyle birlikte yasaklanmıştır. Ancak tam manasıyla bunların ortadan kaldırıldığını söylemek dönem açısından doğru olmayacaktır.¹¹⁸ Sultan Alâeddîn, aynı şekilde kumaş tedariki için de benzer kuralları belirleyerek düzen içerisinde hareket edilmesini istemiştir. Burada dikkat çekici yönlerden birisi de dükkânların açılış-kapanış saatlerinin belirlenmesi ve tüccarların tamamen kayıt altına alınmasıdır.¹¹⁹ Satışa çıkarılan atlar içinde müstakil bir yer belirlenerek cinslerine göre fiyat belirlenmesi esas koşulmuştur. Burada satışa sunulan cins atların doğrudan Delhi'deki at tüccarlarına satılması yasaklanmış ve sadece pazarda satılmaları şart koşulmuştur. Yine Delhi'deki köle/memlûk ve cariyeler için de müstakil bir alan ve fiyat belirlenmiştir.¹²⁰

19. Kaçınılmaz Son: Bir Hanedanın Çöküşü ve Diğerinin Ortaya Çıkışı

Sultan Alâeddîn'in 1316'da ölümü üzerine devlet adamları bir araya gelerek, daha önce Sultan'ın veliyet olarak belirlediği 5-6 yaşlarındaki oğlu Melik Şehâbeddîn'i tahta çıkarmışlardır. Ancak onun devlet işlerine olan uzaklığı kısa süre içinde devlet adamlarıyla hanedan ailesi arasında karışıklığa neden olmuştur. Bunun üzerine gelişmeler karşısında kayıtsız kalmayan beyler, Sultan Alâeddîn'in tutsak olarak bulundurulmuş 17-18 yaşlarındaki diğer oğlu Melik Kutbeddîn'in önce kardeşine

118 Dihlevî, *Hazâ'inü'l-Fütüh*, s. 21-22; Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 304-308, 318-319; İbn Battûtâ, *Seyahat-nâme*, s. 413; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 78-80; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 382-384, 387; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VII*, s. 4334-4335; Köprülü, "Alâeddîn Halacı", s. 280-281; Cöhce, "Hindistan'da...", s. 713; a.y., "Kalaç Sultanlığı", *Tarihte Türk-Hint Sultanlığı İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, (25-28 Haziran 2007), TTK, Ankara, 2008, s. 85; Koç, "Delhi Pazarı...", s. 116-118.

119 Dihlevî, *Hazâ'inü'l-Fütüh*, s. 21-22; Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 309-312; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 79-80; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 384-385; Lal, *History of Khaljis*, s. 208; Koç, "Delhi Pazarı...", s. 120-123.

120 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 310, 313-315; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 385-388; Koç, "Delhi Pazarı...", s. 123-129.

Vekil, bir iki ay sonra da sultan ilan etmişlerdir.¹²¹ Melik Kutbeddîn (1316-1320), sultan ilan edildikten sonra ilk olarak devlet içerisinde karışıklık çıkaran isimleri görevden uzaklaştırırken bazı yeni tayinler de yapmıştır. Bunlar arasında en dikkat çekici olan Bervâr adlı Hindu topluluğuna mensup Hüsrev'i vezirlik makamına getirmesi olmuştur. Kutbeddîn, halkı rahatlatmak için babasının devletin malı (arazi-i hassa: padişahlık makamının malı) haline getirdiği arazileri, tekrar eski sahiplerine verdiği gibi zorla vergi alma uygulamasını da kaldırmıştır. Şiddetli şekilde uygulanan işkence ve devlet memurlarının mallarına tedbiren veya kalıcı olarak el koyma uygulamasına son vermiştir. Hazineden pek çok harcama yaparak halkta kısa süreli bir rahatlama meydana getirmişse de uyguladığı politikaların, devleti zevale götürdüğü kısa süre sonra anlaşılmıştır. Sultan'ın devletteki gelişmelere tam müdrük olamaması kısa süre sonra Hinduların önemli oranda gelir elde etmelerinin ve zenginleşerek at, silah ve kumaş sahibi olmalarının da önünü açmıştır ki, onların silahlı hanedanın ve Sultan'ın sonunu hazırlamıştır.¹²²

Sultan'ın tahta çıktıktan sonra bir türlü kontrolü sağlayamaması üzerine önce Gücerat'ta isyan çıkacak ve ordunun sevk edilmesiyle birlikte kontrol zor sağlanacaktır.¹²³ Ardından Deogir bölgesinde yeniden Hindu hâkimiyetinin başladığını öğrenen Sultan harekete geçtiyse de tam bir sonuç alınamamıştır. Bu esnada hanedan içerisinde Sultan'ı tahttan indirmek için girişimler olduysa da Sultan'ın haberdar olması üzerine sonlandırılmıştır.¹²⁴ Sultan'ın devlete ve gelişmelere yakından nüfuz edememesi, Hüsrev Han'ın Bervâran adlı topluluğa mensup kimseleri etrafına toplaması ve bazılarını idarî birimlere tayin etmesine zemin hazırlamıştır ki, bu topluluk 1320 yılında Hüsrev Han'ın tahtı ele geçirmesine ve Sultan Kutbeddîn'in başının kesilerek Çihil Sütun sarayından atılmasında da yer almışlardır. Ancak Hüsrev Han'ın asıl niyetinin tahtı ele geçirmek ve Sultan'ı öldürmek olduğunun farkına varan beyler, vakıf oldukları gelişmeleri Sultan'a açarak tedbir almasının gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bu durumdan haberdar olan Hüsrev Han, kendisinin kiskanılmasından dolayı iftira atıldığını söyleyerek

121 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 372-377; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 343-353; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 415-416; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 86-87; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 139-140; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 418-420; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 316; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 424; Cöhece, "Hindistan'da...", s. 713; a.y., "Kalaç Sultanlığı", s. 87.

122 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 377, 381-388; ayrıca bkz. Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 87-88; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 140-141; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 421.

123 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 388-389; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 355-360; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 88; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 144-145; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 422.

124 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 389-394; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 361-364; es-Sihrindî, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 82-84; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 88-89; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 145; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 422-423.

Sultan'a aktarılanların yalan olduğunu ifade etmiştir.¹²⁵ Sultan'ı ikna ettikten ve yakın beyleri saraydan uzaklaştırdıktan sonra asıl planını devreye koyan Hüsrev Han, ilk olarak güvendiği adamlarını sarayın muhafız birliğine tayin etmiştir. Bir müddet sonra planını hayata geçiren Hüsrev Han, Sultan'ın istirahatete çekildiği bir anı kollayarak emir verip onu öldürtmüştür.¹²⁶

Hüsrev Han, Delhi tahtının boş kalmasına imkân vermeyerek, Sultan Kutbeddîn'i gece öldürttüktan sonra, ertesi gün "Sultan Nâsıreddîn" unvanını alarak tahta çıkmıştır. Kendisine karşı gelişebilecek bireysel veya toplu muhalif hareketlerini önlemek için durumlarından şüphe duyduğu beyleri öldürtmüştür. Birkaç ay Delhi tahtında kalmasına rağmen devlet hazinesini boşaltarak Hindu kökenlerine bağlılarda bulunmuştur. Bütün bunlara karşı Melik Tuğluk (Sultan Gıyâseddîn Tuğluk Şâh) ve oğlu Fahreddîn Cunâ (Sultan Muhammed Tuğluk Şâh) Delhi'deki gelişmeleri yakından takip ederek yeniden Delhi tahtını Hindu tahakkümünden kurtarmaya çalışmışlardır.¹²⁷ Baba-oğul kısa bir süre içerisinde Delhi önlerine gelerek Hüsrev Han'ın birliklerini bozguna uğratmışlardır. Yapacak bir şey kalmadığını gören Hüsrev Han kaçmaya koyulduysa da yakalanarak öldürülmüştür.¹²⁸

İbn Haldûn, devlete dair tespitlerinden birisinde onun zevalinin yaklaşmasıyla birlikte son aşamada, aynen sönmeye yaklaşan bir mumun ışığı gibi parladığını, bunun devlet adamlarının devletin eski ihtişamına yeniden kavuşacağına işaretini olarak gördüklerini nakletmektedir. Bu bağlamda mumun sönmeye yakın parlaması nasıl aldatici ise devletin de son aşamada -Kutbeddîn Mübârek Şâh örneğinde olduğu

125 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 394-401; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 366-372; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 84-86; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 89-91; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 145-147; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 424-425; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 316-317.

126 Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 401-409; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 372-374; İbn Battûtâ, *Seyahatnâme*, s. 418-419; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 91-95; Esterâbâdî, *Târih-i Firişte*, s. 425-437; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 147-149.

127 Emir Hüsrev Dihlevî, *Tuğlukname*, tezh. ve tahş. Seyyid Şâmî Feridâbâdî, Haz. Muhammed Sadık Hasan, Dekken, 1933, s. 17-21, 38, 44, 135; Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 402-416; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 372-376; İbn Battûtâ, *Seyahatnâme*, s. 418-419; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 86-90; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 93-94; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 140, 147-149, 151-152; Tetevî-Kazvinî: *Târih-i Elfi-VII*, s. 4401, 4418-4422; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 317-318; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 425-427; Ahmed, *Hindistan'da İslâm...*, s. 136-137; M. H. Syed, *History of Delhi Sultanate*, Anmel Publications Pvt. Ltd., V. I, New-Dehli, 2004 s. 94; Cönce, "Hindistan'da...", s. 713-714; Geniş bilgi için bkz. Bilal Koç, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Tuğluklular Dönemi Siyasî Tarihi (1320-1414)*, (TTK bekliyor) s. 48-51.

128 Dihlevî, *Tuğlukname*, s. 83, 87, 116, 123-124, 128-132, 138, 147-148; Berenî, *Târih-i Firûzşâhî*, s. 415-421; İsemî, *Fütûhu's-Selâtin*, s. 376-377, 381-388; İbn Battûtâ, *Seyahatnâme*, s. 421-422; es-Sihri, *Târih-i Mübârekşâhî*, s. 90-91; Herevî, *Tabâkât-ı Ekberî*, s. 94; Bedâüni, *Müntehâbü'l-Tevârih*, s. 152-153; Tetevî-Kazvinî, *Târih-i Elfi-VII*: s. 4422, 4423; Lal, *History of Khaljis*, s. 321-322; Bayur, *Hindistan Tarihi*, s. 318; Konukçu, "Hindistan'daki...", s. 427; Syed, *History of Delhi...*, s. 99-100; Kortel, *Delhi Türk...*, s. 11; Koç, *Tuğluklular...*, s. 51-53.

gibi- parlaması onu kaçınılmaz sondan kurtaramamıştır. Mütalaa edilen bu yönler, devlette ve hanedanda birbirine muvazi olarak gelişen hususların toplamının bir sonucu olarak zevalin/çöküşün alametleri olarak görülmektedir. Ancak bu durum işaret edildiği üzere yeni bir hanedanın doğuşunu da beraberinde getirecek, son tahlilde diğer beyler içerisinde tecrübesi ve mücadeleleriyle ön plana çıkan Melik Tuğluk, 1320'de Delhi tahtına çıkacaktır. Tuğluklular Hanedanı ise 1414 yılına kadar kesintisiz sürecek şekilde, kuzey, orta ve yer yer güney Hindistan'a kadar uzanan alanlarda hâkimiyet tesis edecektir.

Sonuç

Devlet, Orta Çağ Türk-İslâm tarihi özelinde önemli bir yere oturtulmuş ve pek çok anlamlar yüklenmiştir ki, Türkler açısından bunun temelini Hunlara ve Göktürlere kadar götürmek mümkündür. O çizgiden hareketle başlayan devletin kutsallığı/kutluluğu ve hükümdarın Tanrı tarafından kut verilen kişi olarak görülmesi anlayışı asırlar sonrası için -devletin ve hükümdarın ne olduğunu sorgulayanlara- bir cevap oluşturmuştur. Bu çıkarımın tamamlayıcı olması bakımından -adalet, güvenlik, liyakat, tecrübî birikim, ahlak- gibi hususlar devleti idare eden hükümdar açısından aslı kriterler olarak belirlemiştir. Türklerin İslâm medeniyeti dairesine girmeleriyle birlikte devletler ve hükümdarlar yeni bir mecradan hareket edilerek bünyelerine çok daha fazla ilkesel hususlar ilave etmişlerdir. Kutsal ve kutlu görülen devlet ile kutlu görülen hükümdar anlayışı, bunların her ikisinin mahiyetinin hakikat boyutuna da işaret etmektedir.

Delhi Türk Sultanlığı örneğindeki uygulamaların incelenmesi temeline dayalı olarak ortaya çıkan çalışmayla birlikte devletin ve hükümdarların malî düzenin işleyişinden vergi çeşitlerine ve tahakkuk ettirilmesine varıncaya kadar pek çok konuyla yakından alakadar oldukları sonucu ortaya çıkmaktadır. Yine Aybeg, İl-tutmuş, Balaban, Alâeddîn Muhammed Şâh özelinde yaşanan gelişmelere bakıldığında devletin öncelikleri üzerinden hareket ederek sorunları çözüme kavuşturdukları görülmektedir. Aybeg'in öncelikli olarak görüp, dinî noktadaki öncülü de hareket noktası kabul ederek 1/10 veya 1/20 şeklinde vergi tahakkuk ettirilmesini esas kabul etmesi, onun devlete vaziyet etme ve sorunu zamanında çözme becerisine işaret etmektedir. İl-tutmuş'u çağının ötesine taşıyacak ve kutsallaştırdığı devlet imgesi için -vazgeçilmez gördüğü maharet ve liyakat yolu- kızı Raziye Begüm özelinde karar bulmuştur. Öngörülerden hareketle konumlandırmaya çalıştığı, tayin ve tercihinde haklı olduğunun zamanla anlaşılacağına dönük kesin tavrı, kararı üzerindeki kısa süreli münakaşaları ortadan kaldırmıştır. Raziye Begüm'ün bir kadın olarak Orta Çağ Hindistanı'nda hükümdar ilan edilmesi, uygulamaları ve devletin tüm

kademlerinde etkin bir nüfuz kurma çabası zamanı açısından ciddi bir güç ve otorite bağlantısının varlığını teyit etmektedir. Yine Delhi Türk Sultanlığı'ndaki kırılma noktalarından birisi olarak görülen Kırklar Meclisi üyelerinin devre dışı bırakılma çabalarının merkezinde yer alan Raziye Begüm'ün mesuliyeti üzerine alarak hareket etmesi, devletli maharetine ve liyakatine işaret etmektedir. Ancak devlette tam manasıyla cesamet kazanmasına imkân verilmemesi üzerine mücadelesini hayatiyle ödeyecektir. Dolayısıyla Türk hâkimiyet anlayışının asırlardır mevcudiyetini koruyan varis bırakma teamülünün Raziye Begüm'de karar bulması ayrı bir ciddiyeti ortaya koyarken, hükümdarlığın da aynı aileden bireylerin arka arkaya tahta çıktığı bir gelenek ve makam anlayışı şeklinde anlamının ötesine taşıyan ve mücadele ile elde edilen yönüne işaret etmektedir.

Gücün ve otoritenin bir yerde merkezileştiğini görerek harekete geçen ve tecrübesiyle devleti idare ve inzibat altında tutmaya çalışan Balaban örneği, devletin açmazları olan müstakil hareket ve isyan etme durumunu sıfırlamaya çalışmıştır. Devleti, kendi tarihî sürekliliği ve mecrası içerisinde yöneten Balaban nitelikli bir devlet yönetimi ortaya koymuştur. Aslına bakılırsa devlet adamına yönelik geliştirdiği aslî görevler vasfı, onun kurmaya çalıştığı devlet muvazenesine de emsal teşkil etmektedir. Yine seferin alelade bir iş ve faaliyet alanı olmadığını Renthenbûr Seferi düzenlenmesi talebi karşısında gösterdiği reaksiyon ile göstermiştir ki bu durum da onun sadece bahsi geçen olaya odaklanmaktan öte, çevreleyen ve çevreleyecek hususları da göz önüne aldığı göstermektedir. Sultan Nâsireddîn'in devletin ve onun temel ayaklarından birisi olan hazineyi yapılacak harcamalar konusunda eşinin isteğini geri çevirmesi, devlet terbiyesi ve sosyo-kültürel hayatın icapları olmasının ötesinde medeniyet dairesinin idareciye yüklediği sorumluluklar alanına da bir göndermedir. Yine Delhi Türk Sultanlığı'ndaki örneklerden hareketle varılan yargılardan bir diğeri de hanedanda görülen ve zevalin yaklaştığına işaret edilen durumlar olmuştur. Söz konusu durumları, sağduyusuyla hareket eden hükümdarlar ve beyler, tehlikeyi önlemeye çalışmışlardır.

Devletin görünen yüzü olan hanedanın ve hükümdarın, gelişen tepkiler ve politikalarla birlikte lüzum görülen hal üzere hareket ettikleri kaçınılmaz bir durumdur. Balaban nesli sonrası Delhi idaresindeki hanedan değişimine gösterilen tepki, bugünün değer yargılarının dünde aranma çabasından öte, biraz da o devirle ve dönemle alakalıdır. İbn Haldûn zaviyesinden işlenen ilham, ilgili yerde meseleyi bir nebze de olsa vuzuha kavuşturmuştur. Dolayısıyla Orta Çağ insanının ve hanedanlarının düşünce dünyasını dolduran bazı temel dinamiklerin olduğunu da gözler önüne sermektedir. Siyasetteki maharetleri, kaynaklarda akis bulan sultanların kendilerinden sonra gelen kuşak ve kuşaklar üzerindeki tesirleri de dikkat çekicidir.

Kıyası devletin Delhi Türk Sultanlığı'ndaki -anlayış kabilinden- tezahürü, çağdaş diğer Türk-İslâm devletlerinde olduğu gibi -kutsal- görülmüştür. Aybek'ten İltutmuş'a, İltutmuş neslinden Balaban'a ve Balaban neslinden Celâleddîn Fîrûz Şâh Halacî ve Halaçlar yönetim silsilesi, ilgili yerlerde işaret edildiği üzere kısa süreli tepkileri beraberinde getirmiş ve -kutsal görülen devletin- diğer bir hanedan ailesinin tekeline geçmesi kendisini kabul ettirmekte zaman almıştır.

Kaynakça

- Bedâünî, Abdülkadir, *Müntehâbü't-Tevârîh*, tash. Mevlevî Ahmed Ali Sahib, mukd. Tevfik H. Subhanî, Encümen-i Âsâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1380.
- Berenî, Ziyâeddîn, *Târîh-i Fîrûzşâhî*, tash. Mevlevî Seyyid Ahmed Han Sahib, Captain W. Nassau Lees, Kalküta 1862.
- Cüveynî, Ata Melik Alâeddîn b. Bahâeddin Muhammed b. Şemseddin Muhammed, *Târîh-i Cihangüşâ-yı Cüveynî*, tash. Mirza Muhammed, Luzac & Co, London 1912, C. I-III,
- Cüzcânî, Minhâc-ı Sirâc, *Tâbâkât-ı Nâsırî*, tash. Abdülhey Habibi, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1389.
- Dihlevî, Emir Hüsrev, *Tuğlukname*, tezh. ve tahş. Seyyid Şâmî Feridâbâdî, Haz. Muhammed Sadık Hasan, Dekken 1933.
- _____, *Mifâhü'l-Fütûh*, tash. Şeyh Abdürreşid, Aligarh Üniversitesi, 1954.
- _____, *Hazâ'inü'l-Fütûh*, tash. Muhammed Vahid Mirza, National Book Foundation of Pakistan 1976.
- Es-Sihrindî, Yahya b. Ahmed b. Abdullah, *Târîh-i Mübârekşâhî*, tash. Muhammed Hidayet Hüseyin, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1391.
- Esterâbâdî, Muhammed Kâsım Hinduşâh, *Târîh-i Firîşte*, tash. Muhammed Rıza Nâsırî, Encümen-i Asâr ve Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1387.
- Fahr-i Müdebber, Muhammed b. Mansur b. Sadi Mübârekşâh, *Târîh-i Fahreddîn Mübârekşâh*, tash. Edward Denison Ross, Royal Asiatic Society, London 1927.
- Gulam Hüseyin-Selim, *Riyâzü's-Selâtin*, tash. Mevlevî Abdül-Hak Abid, Printed at the Baptist Mission Press, Calcutta 1890.
- Hemedânî, Reşideddîn Fazlülîlâh, *Câmiü't-tevârîh (Târîh-i Hind ve Sind ve Keşmir)*, tash. Muhammed Ruşen, Merkez-i Pejuheşi Mirâs-ı Mektup, Tahran 1384.
- _____, *Câmiü't-tevârîh (Târîh-i Selâtin-i Hârezm)*, tash. Muhammed Ruşen, Merkez-i Pejuheşi Mirâs-ı Mektup, Tahran 1389.
- Herevî, Mevlânâ Nizâmeddîn Ahmed b. Muhammed Mukîm, *Tabâkât-ı Ekberî*, By De Calcutta 1929.
- Hondmîr, Gıyâseddîn Humam ed-Dîn el-Hüseyinî, *Hâbibü's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*,

- neşr. Muhammed Debîr Siyâkî, İntişârât-ı Hayyâm, Tahran 1380.
- İbn Battûta, Ebû Abdullah Muhammed, İbn Battûtâ *Seyahatnamesi*, çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul 2005.
- İbn Haldûn, *Mukaddime*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2018.
- İsemî, Hâce Abdülmelik, *Fütûhu's-Selâtin*, neşr. AS Usha, BA, Junior Lecturer in Persian, University of Madras, 1948.
- Kazvinî, Yahya b. Abdüllatif, *Lübbü't-tevârih*, tash. Mir Haşim Muhaddis, Encümen-i Asâr-ı Mefâhîr-i Ferhengî, Tahran 1386.
- Mirhond, Muhammed b. Havendşah, *Ravzâtü's-Sâfâ*, tash. Cemşid Kiyânfer, İntişârât-ı Esâtîr, Tahran 1380.
- Nizâmî, Taceddin Hasan, *Tâcü'l-Meâsîr*, tash. Seyyid Emir Hasan Abidi, New-Delhi 1387.
- Tetevî, Kadı Ahmed vd., *Târih-i Eلف*, Mush. Gulamrezâ Tâbâtâbâyî Mecid, Şirket-i İntişârât-ı İlim ve Fehengi, Tahran 1382, C. I-VII.

Araştırmalar

- Ahmed, M. Aziz, *Siyasî Tarihi ve Müesseseleriyle Delhi Türk Sultanlığı*, Tercüman 1000 Temel Eser, İstanbul 1975.
- _____, *Hindistan'da İslâm Kültürü Çalışmaları*, çev. Latif Boyacı, İnsan Yayınları, İstanbul 1995.
- Bayur, Yusuf Hikmet, *Hindistan Tarihi*, TTK, Ankara 1987, C. I-III.
- Bazmee, S. Ansari, "İltutmuş", *DİA*, İstanbul 2000, c. 22, ss. 158-159.
- Cöhce, Salim (2002). "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, c. 8, ss. 687-730.
- _____, "Kalaç Sultanlığı", *Tarihte Türk-Hint İlişkileri Sempozyumu Bildirileri*, (25-28 Haziran 2007), TTK, Ankara 2008, ss. 77-89.
- Davies, C. Collin, "Raziye", *İA (MEB)*, İstanbul 1988, c. 9, ss. 647-648.
- Neslihan Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, ASAM Yayınları, Ankara 2000.
- Galip, Mübarek & Gömeç, S. Yağmur, *Hindistan'da Türkler*, Berikan Yayınevi, Ankara 2013.
- Koç, Bilal, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Tuğluklular Dönemi Siyasî Tarihi*, (1320-1414), G.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2017.
- _____, "Devletin Nesepten Sebebe Geçişine Direnen Bir Unsur Olarak Çihilgan/Kırklar Meclisi", *ÇÜTAM*, 2017, c. 2, S. 2, ss. 91-121.
- _____, "Türk Hanedanı'nın Delhi Pazarındaki Denge-Denetim Sistemi: Sultan Alaeddin Muhammed Halacı Örneği", *III. Uluslararası Ahilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Kırşehir 2018, C. I, ss. 113-130.
- _____, "Delhi Türk Sultanlığı Örneğinde İnanışa Dair Motiflerin Devlet Hayatındaki Yansımaları", *Türk Kültürü ve Medeniyeti Kongresi*, Balıkesir 2018, ss. 933-938.

- _____, “Cengiz Hân ile Celâleddîn Harzemşâh Çekişmesinde Delhi Türk Sultanı Şemseddin İltutmuş'un Rolü”, *XVIII. Türk Tarih Kongresi, 1-5 Ekim 2018*, Ankara (bekliyor).
- _____, “Şia'nın Hindistan'da Var Olma Mücadelesinin Delhi Türk Sultanlığı Safhası”, *IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu 18-20 Ekim 2018*, Ankara 2018 ss. 75-90.
- _____, “Delhi Türk Sultanlığı”, *Ortak Türk Tarihi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2019, C. IV, ss. 268-328.
- Konukçu, Enver, “Kutbüddin Aybeg”, *DİA*, İstanbul 1991, c. 4, ss. 231-232.
- _____, “Hindistan'daki Türk Devletleri”, *DGBİT*, İstanbul 1992, c. 9, ss. 373-526.
- Kortel, S. Haluk, *Delhi Türk Sultanlığı'nda Teşkilat (1206-1414)*, TTK, Ankara 2006.
- Köprülü, M. Fuad, “Alâeddin Halaci”, *İA (MEB)*, 1946, c. 1, ss. 279-282.
- _____, “Aybeg”, *İA (MEB)*, 1961, c. 2, ss. 58-60.
- _____, “Balaban”, *İA (MEB)*, 1961, c. 2, ss. 263-268.
- _____, “Fîrûz Şâh Halaci”, *İA (MEB)*, 1964, c. 4, ss. 660-666.
- Köprülü, Orhan, “Balaban Han”, *DİA*, İstanbul 1992, c. 5, ss. 3.
- _____, “Fîrûz Şâh Halacî”, *DİA*, İstanbul 1996, c. 13, ss. 140-141.
- Kulke, Hermann & Rothermund, Dietmar, *Hindistan Tarihi*, çev. Müfit Günay, İmge Kitabevi, Ankara 2001.
- Lal, K. Saran, *History of Khaljis (AD 1290-1320)*, Munshiram Manoharlal Publishers Pvt. Ltd, New-Delhi 1980.
- Syed, M. H., *History of Delhi Sultanate*, Anmel Publications Pvt. Ltd, V. I, New-Dehli 2004.